

UDK: 329.23 (497.5) »1945/1950«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 10. 5. 1995.

Sudbina pristaša HSS-a u Hrvatskoj 1945.–1950.

ZDENKO RADELIC

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Rad se bavi sudbinom članova HSS-a nakon drugoga svjetskoga rata. HSS je do 1941. godine bila najača hrvatska politička stranka. Tijekom drugog svjetskog rata stranka je stjecajem okolnosti pasivizirana i izolirana. Nakon rata HSS doživljava u novoj komunističkoj Jugoslaviji progone i nestanak iz političkog života. Autor je svoja istraživanja utemeljio na proučavanju izvještaja vladajuće Komunističke partije i raznolikoj literaturi. Obradio je sva područja Hrvatske, osim Istre u kojoj HSS nije imao utjecaja.

U ovom radu prikazat ću sudbinu pristaša Hrvatske seljačke stranke (HSS) u Hrvatskoj i nekih prvaka izvan vodstva i uskoga kruga oko njega.* Zašto se u naslovu naglašava da je riječ o pristašama, a ne jednostavno o HSS-u? Odgovor je vrlo jednostavan. Značajnija djelatnost HSS-a ograničavala se isključivo na vodstvo u Zagrebu i nekih pojedinaca izvan glavnoga grada

* O politici samoga vodstva HSS-a 40-ih godina ovdje samo kratko:

1. Stranka se raslojila dolaskom na vlast i osnivanjem Banovine Hrvatske (1939.), raspadom Kraljevine Jugoslavije i osnivanjem Nezavisne Države Hrvatske (NDH), te pokretanjem ustanka od strane Komunističke partije (KP). Jedan dio je podržavao ustaški pokret i NDH, drugi je pristupio partizanskom pokretu i KP, dok je treći ostao uz vodstvo HSS-a; 2. U ratu HSS vodi pasivnu politiku čekanja i jednake distance spram NDH i partizanskog pokreta, tj. spram ustaša i komunista; 3. Državnim terorom, zastrašivanjem, zatvorima i likvidacijama od strane ustaškog i, kasnije, komunističkog režima, HSS je ostao obezglavljen i dezorijentiran te je onemogućena bilo kakva organizirana djelatnost; 4. KP je osnivanjem Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) dio pristaša HSS-a odvojio od stranke; 5. Pozivanjem na dio programa HSS-a kroz organizaciju Narodne fronte (NF), napose na republikanstvo i federalizam, komunisti su poticali nade da će se ostvariti i drugi ciljevi Radićeve seljačke ideologije, prije svega oni socijalnog karaktera; 6. Rat je iscrpio stanovništvo, a vodstvo, razbijeno i podijeljeno, dijelom u emigraciji, dijelom u zatvorima, ne uspijeva pronaći prave odgovore na nove izazove, niti uspijeva članstvo izvući iz apatije i navesti ga na ponovna izlaganja opasnostima; 7. Državnom represijom vodstvo biva potpuno onemogućeno u ostvarivanju svoje politike iz koje bi proizašli perspektivnost i vjera u stvarne mogućnosti ostvarenja stranačkih ciljeva; 8. Ne nalazeći izlaza, HSS se prepušta u ruke beskompromisnosti komunističkih vlasti, koje su ostvarile svoj naum ukidanja stranačkog života i zavođenja svoje diktature.

koji su imali povremene kontakte s članovima vodstva. Izvan njega bila je riječ samo o povremenim pokušajima obnavljanja aktivnosti, koji se ne mogu smatrati ozbiljnijim stranačkim radom. Zato, dakle, što stranka nije djelovala organizirano, ali i stoga jer nije bila prijavljena, ne govorim o HSS-u kao o cjelini, već samo o pojedinim prvcima ili drugim pojedincima iz HSS-a.¹ Mnogi od njih su u novim uvjetima pokušavali održavati isključivo povremene kontakte s vodstvom i, na manje-više površan način, sačuvati stranačke veze pred naletom komunističke prevlasti. Ipak, nasuprot tome, često su mnogi HSS-ovci, zapravo, nastojali održati голу egzistenciju koja im je bila ugrožena već time što su nekada obavljali dužnosti ili bili članovi HSS-a. Samim time takvi su pojedinci bili potencijalna opasnost za komunistički režim i njegovu ambiciju nametanja jednostranačkog sustava, pa ih se nastojalo na sve moguće načine onemogućiti. Treba naglasiti da velika većina pripadnika HSS-a nije uživala fizičku sigurnost, kao što je to bilo primjerice, barem neko vrijeme i do određenog stupnja, sa Šubašićem, kao potpisnikom Sporazuma Tito-Šubašić, ili sa Šutejem, kao članom Privremene vlade.² Isto tako, članstvo HSS-a, ali ni mnogi njegovi prvaci nisu bili komunistima potrebni kao dokaz da nova vlast ne uvodi jednostranačku diktaturu, niti neposredno nakon rata, a još manje kasnije. Pred svijetom je tu ulogu moglo sasvim uspješno zadovoljiti samo vodstvo ili, bolje rečeno, pojedinci u tom vodstvu, dakako, do određenog stupnja tolerancije koju su komunisti, s obzirom na procjene svoje snage i ugroženosti svojih pozicija, bili spremni prihvatiti. Ostavkama prvaka HSS-a u vladi i nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu stanje se još više pogoršalo. Kako je samosvijest komunista rasla, a hladnoratovska polarizacija svjetskih sila do kraja iskristalizirala SSSR kao jedinog »prirodnog« saveznika jugoslavenskih komunističara, sve je manje bilo obzira od strane vlasti spram onih koje je označavala »agentima imperijalizma«.

Ovaj rad, s obzirom na fragmentarnost izvora, ne može se drukčije obraditi već samo od slučaja do slučaja, jer, zbog malobrojnosti izvornih dokumenata, ne postoji mogućnost cjelovita uvida i zaokruženosti teme po pojedinim područjima. Raden je uglavnom na osnovi izvještaja Komunističke partije Hrvatske (KPH), pa je razumljiva njihova jednostranost te površnost, koja bi se mogla nadoknaditi tek većom preciznošću policijskih izvještaja i dopuniti sjećanjima samih sudionika.³ Članak, stoga, samo ilustrira opću situaciju i služi boljem razumijevanju onih radova koji se bave politikom vodstva stranke.

¹ Stranka je bila dužna to učiniti na osnovi *Zakona o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima*, čime je vodstvo dalo do znanja da ne priznaje novu vlast i njezin poredak. Zakonom su se obvezivali stranke i udruženja, koji su kanili obnoviti ili pokrenuti svoju djelatnost da podnesu prijave Ministarstvu unutarnjih poslova ili da se uključe u politički život kroz NF. Usp. Momčilo Popović, *Politički programi Demokratske, Narodne radikalne, Jugoslavenske republikanske, Demokratske, Socijalističke i Socijal-demokratske stranke Jugoslavije iz 1945. godine, Istorija XX. veka*, 1, 1985., 119–155.

² Njih je štitio autoritet zapadnih sila koje su nastojale što više ograničiti vlast komunista i suziti njihov monopol vlasti.

³ Još uvijek postoji mogućnost da se pronađu takvi dokumenti. Uz to, autor izražava nadu da će ovaj članak biti poticaj sudionicima tih događaja, da svojim sjećanjima dopune praznine koje ostavljaju dokumenti, kako svojom malobrojnošću tako i svojom upitnom vjerodostojnošću.

Stanje prikazujem abecednim redom na osnovi upravno-političke podjele Hrvatske i KPH potkraj 1946. godine, jer su mi izvještaji njezinih organizacija bili gotovo jedini izvor.⁴ Obuhvaćena su sva područja Hrvatske osim Istre, gdje HSS nije djelovao.

Banija

Neposredno nakon rata među Hrvatima je bilo rašireno uvjerenje da su sada Srbi zavladaali te da mijenjaju granice i uvode ćirilicu, dok su, istodobno, mnogi Srbi optuživali Hrvate za ustaštvo. Centralni komitet (CK) KPH je stoga posebnim dopisom naredio da se progone, kako je naglašeno, raspirivaći mržnje. Uz ostatke ustaša i ćetnika spomenuo je, što je bila praksa već od ratnih vremena, i pristaše HSS-a, pod uobićajnim pojmom »maćekovci«, koji su komunisti redovito rabili.⁵

Pristaše su HSS-a, osobito u sisaćkom kotaru, bili početkom rujna 1945. godine, pak, na temelju vijesti o odgaćanju izbora u Bugarskoj, uvjereni da će se nešto slično dogoditi i u Jugoslaviji. Ta su predvićanja, prema izvještajima banijskih komunista, širili i među stanovništvom. Posebice se to odnosilo na simpatizere HSS-a koji su ih posjećivali. U tome su se osobito isticali Gregorec i Posavec.⁶ Širila su se i nagaćanja da će na izborima biti istaknuta Maćekova i kraljeva lista, ali i uvjerenja da će Hrvati, u svakom slućaju, biti izigrani. Komunisti su stoga optuživali pristaše HSS da šire lažne vijesti, osobito one da Srbi navodno loše doćekuju Hrvate koji im dolaze pomagati u obnovi kuća.⁷

Pristaše su HSS-a, uz to, upozoravali narod da nova vlast uvodi komunizam te da se na listama za izbore za Ustavotvornu skupšćtinu od 11. studenoga 1945. godine nalaze gotovo iskljućivo komunisti, koji će nakon pobjede pokazati svoje pravo lice.⁸ I zato su agitirali za apstinenciju na izborima. U tome su najagilniji bili neki Hrvojić, Ivan Martinćić, bivši zastupnik HSS-a, i Joso Posavec.⁹ Najjaći utjecaj imali su u hrvatskim selima u sunjskom kotaru i dije-

⁴ Usp. Berislav Jandrić, Organizaciono stanje i struktura KPH od oslobođenja zemlje do kraja 1946. godine, u: *Osloboćenje Hrvatske 1945. godine*, Zbornik radova, Zagreb, Institut za historiju radnićkog pokreta Hrvatske, 1986., 68-69.

⁵ Usp. isto, Dopis CK KPH, 14. srpnja 1945. godine.

⁶ Vjerojatno je rijeć o bivšem zamjeniku kandidata za zastupnika Stjepanu Gregorc iz Grede, kotar Sisak, i bivšem ćlanu IO HRSS-a Josi Posavcu, seljaku iz Letovanića. O Posavcu je rijeć i u kasnijim izvještajima. O Posavcu vidi moj rad Izvršni odbor Hrvatske republikanske seljaćke stranke (1945-1948), *Ćasopis za suvremenu povijest (ĆSP)*, 2, 1992., Zagreb, 59-81.

⁷ Tako su pristaše HSS-a, sudeći po izvještaju banijskih komunista, tvrdili da Srbi mrze Hrvate i da govore:

»Neka Hrvati izgraćuju oni su i popalili«.

AISP, CK SKH, inv. br. 163, Izvještaj OK KPH Banije, 4. rujna 1945. godine.

⁸ Usp. isto, Izvještaj OK KPH Banije, 10. listopada 1945. godine.

⁹ Uvoćenjem kutije bez liste među prvacima HSS-a je, kako se konstatira u jednom izvještaju, došlo i do razmimoilaženja. Tako se Posavec i dalje uporno zalagao za apstinenciju, dok su ostali pozivali da se glasuje u kutiju bez liste. Usp. isto, Izborna komisija CK KPH, 3. i 15. listopada 1945. godine, te Izvještaj OK KPH Banija, 7. studenoga 1945. godine.

lovima petrinjskoga i sisačkoga kotara. U to, predizborno vrijeme javljaju se u Sisku, uz ustaške parole, i parola »Živio Maček«.¹⁰

U vrijeme suđenja nadbiskupu Stepincu, u listopadu 1946. godine, iz Siska je javljeno o djelatnosti neke »mačkovske grupe«.¹¹ Ovdje treba spomenuti da je na području Banije, u to vrijeme, određen utjecaj imao i Tomo Baburić, zastupnik HSS-a za kotar Bjelovar.¹²

U Sisku je početkom 1947. godine počeo proces protiv grupe »mačekovsko-ustaških špijuna i terorista« na čelu sa Stjepanom Krivošićem, postolarom iz Siska.¹³ Tužitelj je posebno inzistirao na identičnosti »mačekovštine«, zapravo HSS-a s ustaštvom.¹⁴

Potkraj 1947. godine Ivan Martinčić uvjeravao je istomišljenike da treba čekati intervenciju Anglo-Amerikanaca.¹⁵ Sugerirao je stoga da se čuvaju snage za taj odlučni trenutak.¹⁶

Bjelovar

Prije samoga kraja rata postojala je namjera nekih prvaka HSS-a da se po selima osniva Seljačka milicija, ili, kako se još nazivala, Bijela garda ili Narodna

¹⁰ Isto.

¹¹ Usp. isto, inv. br. 413, Izvještaj OK KPH Banija, 7. listopada 1946. godine.

¹² Usp. isto, OIO, inv. br. 3240, bez naslova i datuma. Tomo Baburić bio je rodom iz Banske Selnice, kotar Karlovac, gdje je i živio.

¹³ S njim su bili povezani Josip Antolčić, gostioničar, Dragutin Benešić, limarski obrtnik, Zlatko Čubaković, student veterine, Stefanija Čuk, domaćica, Tomo Čuk, seljak, Tihomir Gabrijel, svršeni gimnazijalac, Đuro Katić, seljak, Zlata Klarić, svršena gimnazijalka, Stjepan Krivošić mlađi, student filozofije, Milan Lupinski, mesar, Antun Marot, privatni službenik, Ivan Pinter, trgovački pomoćnik, Ivan Poljanec, student agronomije, Ivan Rendulić, klobučarski majstor, i Đuro Sladović, trgovac. Optuženi su zbog organiziranja »mačekovsko-ustaško-križarske grupe«, a u cilju pomaganja organiziranja sličnih grupa, sve u namjeri da ukinu postojeće državno uređenje, te povezivanja sa stranim špijunima. Dio je optuženih priznao dijelove optužnice, a preostali su odbacili sve navode u njoj. Izrečene su tri smrtne kazne i više kazni dugogodišnjih robija te samo jedna oslobođajuća presuda. *Vjesnik*, 17.–22. siječnja 1947. godine.

¹⁴ To se vidi i iz izjave jednoga od optuženih, koji je, nakon upornog navaljivanja tužitelja, kako je izvještavao *Vjesnik*, rekao da je »mačekovac«, na što mu je tužitelj replicirao sljedećim riječima:

»To je točno, jer su do sada svi optuženi tako izjavili, a znade to i čitav naš narod, da ne postoji nikakva razlika između mačekovaca, 'križara' i ustaša.«

Vjesnik je izvještaj objavio pod naslovom Ustaški banditi, špijuni i teroristi istupaju protiv naše zemlje pod zajedničkom firmom »Mačekove ideologije«. Isto.

¹⁵ Predviđao je da bi do nje moglo doći zbog jugoslavenskog pomaganja grčkih komunista, kao jedne od strana u građanskom ratu u Grčkoj. Građanski rat u Grčkoj između vladinih snaga Kraljevine Grčke i Demokratske armije Grčke pod vodstvom Komunističke partije Grčke, trajao je u razdoblju od 1946. do 1949. godine.

¹⁶ S njime su djelovali još Bogović iz Lekenika, Stuparić iz Pešćenice i Joso Posavec iz Letovanica. Posavec je, nedugo zatim, bio osuđen na godinu i dva mjeseca zatvora pod optužbom da je špekulirao pri otkupu bijelih žitarica. I Martinčić je bio u zatvoru, ali o tome nema drugih podataka. Usp. AISP, CK SKH, OIO, inv. br. 2569, Izvještaj Kotarskoga komiteta KPH Sisak, 2. listopada 1947. godine.

zaštita, što je, dakako, bila prijetnja komunistima i Jugoslavenskoj armiji (JA) i razlog za njihovu zabrinutost.¹⁷ Neizvjesnost je pojačavao neodređeni stav mnogih prvaka HSS-a s kojima se i povezivalo osnivanje Seljačke milicije. Njihovo je rezervirano držanje spram partizanskom pokretu i kompromisno spram drugoj strani neprestance poticalo komuniste na oprez. Zato su oni i bili pod posebnim nadzorom članova KP.¹⁸

Bjelovarski je okrug za KP predstavljao poseban problem zbog njezina tamošnjeg slabog utjecaja. Najviše se isticao đurđevački kraj, gdje su se »osjećali tragovi fašizma« s kojim se povezivao i jak utjecaj »mačekovštine« u Podravini, a što je bilo u skladu s optužbama da je HSS surađivao s ustašama.¹⁹ Ubrzo su vlasti zatvorile više prvaka HSS-a toga kraja: Fabiju Antoljaka, Franju Hegeduša i Luku Starčevića.²⁰

¹⁷ Organiziranje Seljačke milicije bio je, u nekim slučajevima, kao i na drugim područjima, pokušaj aktivnijeg postavljanja određenih krugova iz vodstva HSS-a u previranjima prije samoga kraja rata. Ostaje otvorenim pitanje jesu li ti pokušaji bili izraz samostalnoga nastupa HSS-a ili pokušaji povezivanja HSS-a s određenima ustaškim krugovima, a u cilju spašavanja hrvatske države pred nadiranjem komunističke JA i njezina preoblikovanja od saveznice sila Osovine u saveznicu antifašističkih država? U svakom slučaju, nije bila riječ o pojavi razmjera koja bi izazvala veće posljedice. Drastični obračun JA s organizatorima tih postrojbi upućuje na riješenost KP da ne dopusti pojavu bilo kakvih novih oružanih jedinica te da nikako ne dovodi u pitanje svoje monopole na oružanu silu kao preduvjeta planiranih revolucionarnih promjena. O tome vidi u Fikreta Jelić Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb, Globus, 1983., 278–280.

¹⁸ O njima se izvještavalo da

»... svojim ličnim stavom razvijaju u narodu pomirljivost prema neprijatelju. Tako Luka Ileković, koji je član izvršnog Okružnog odbora NOF-a, sjedi kod svoje kuće iako je neprijateljska vojska svaki dan u Sandrovcu, Mato Hanzovčeki član Kot odb (Kotarskog odbora, prim. Z.R.) NOF-a, odlazi u Bjelovar i neprijatelj mu ništa neće, a isto tako i ostali kao Posavec, Veličan, Pocrnić i t.d. Mnogi od nižih funkcionera HSS-a u Podravini, kao Giba iz Pitomače, Tometić iz Pitomače, Tometić iz Sedlarice i t.d. otvoreno surađuju sa neprijateljem i rade na organiziranju milicije.«

Nedugo su zatim partizani Luku Ilekovića, zastupnika HSS-a u Križevcima, bez obzira na to što je surađivao s njima, likvidirali. Isto, KP-42-II-3225. Usp. Stjepan Sulimanac, n. dj., 31.

¹⁹ U izvještaju se tvrdi da su ljudi iz toga kraja masovno sudjelovali u »neprijateljskoj vojsci«. Navodi se da tamošnje žene masovno, s košarama hrane, dočekuju kolone zarobljenika koje sprovode partizani. Usp. AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 5. lipnja 1945. godine.

²⁰ U jednome je izvještaju rečeno da su zatvoreni

»... i neki mačekovci istaknuti funkcioneri HSS-a, koji su se kompromitirali u suradnji s okupatorom i ustašama, a i dalje su nastavili da rovale protiv NOP-a kao na pr. Luka Starčević advokat iz Bjelovara, istaknuti funkcioner HSS-a, organizator puča Vokić-Lorković za ove krajeve; Franjo Hegeduš, narodni zastupnik, član ustaškog sabora; Fabija Antoljak, Tomo Posavec i dr. Na sastancima s narodom raskrinkavaju se na liniji ustaštva i mačekovštine.«

Isto, 3. srpnja 1945. godine. I po ovom se primjeru vidi inzistiranje komunisti na povezivanju HSS-a s ustaštvom, bez obzira na opravdanost ili neopravdanost takvih optužaba. Naime, svaka se, upitna ili neupitna, suradnja s ustaškim režimom procjenjivala sa stajališta je li se neki pojedinac u međuvremenu približio komunistima ili nije. Ako je ustrajao na stajalištu HSS-a, znači uz najuže vodstvo stranke i dr. Vladka Mačeka, koji su

Ipak, istraga je pokazala da nema ni traga o postojanju nekakve organizacije i radu protiv vlasti.²¹ Isto su tako Andriju Papu, bivšeg zastupnika HSS-a i sudionika partizanskog pokreta, komunisti optužili za neprijateljski rad, jer se, osim aktivnosti uz vodstvo HSS-a, suprotstavljao potezima komunističke vlasti. No, pokazalo se da se radi o pretjeranom radikalizmu križevačkoga komiteta.²² Iako se, dakle, u tom razdoblju još uvijek suzbijala neaktička nestrpljivost, to nije značilo da se nije pomno pratilo ponašanje oporbenjaka.²³

Na bjelovarskom su se području mogli, u vrijeme izbora, naći primjerci *Glasa slobode* i *Narodnog glasa* te ilegalni leci. U lecima se, inače, pozivao narod da glasuje za dr. Vladka Mačeka.²⁴ Ostavke dr. Ivana Šubašića i dr. Jurja Šuteja nisu izazvale veće reakcije, a ni potaknule pristaše HSS-a da nešto poduzmu. Istodobno su neki pripadnici HSS-a, inače politički pasivni, kao Mijo Stuparić iz kotara Kutina i Josip Zagorac iz kotara Čazma, izjavili da su pripravnici pristupiti HRSS-u, ali pod uvjetom da bude samostalna, odnosno da ne predstavlja dio NF-a.²⁵

---

odbijali suradnju s komunistima ili su je uvjetovali neovisnošću stranačke politike, izlagao se opasnosti da bude optužen za »mačekovštinu«, koja se, jačanjem pozicija KP, sve više izjednačavala s ustaštvom ili neprijateljskim radom uopće.

²¹ Zadržani su, međutim, u pritvoru, jer očekivao se proces protiv inž. Augusta Košutića i drugih prvaka, u kojem bi i oni, vjerojatno, bili iskoristeni u korist optužbe. Usp. AH, MUP, 010–16, kut. 13, Djelatnost HSS neposredno poslije rata, 10. rujna 1945. godine. Neuobičajna je sudbina Franje Hegeduša koji je, unatoč svemu, na izborima za Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske, 10. studenoga 1946. godine, postao zastupnik.

²² Iako je Andrija Papa bio aktivni član vodstva HSS-a, a uz to i zastupnik u Privremenoj narodnoj skupštini Demokratske Federativne Jugoslavije (PNS DFJ), spominjem ga, jer je djelovao, osim uz vodstvo stranke u Zagrebu, i na području Križevaca, odakle je bio rodom. Članovi Kotarskoga komiteta KPH Križevci pokrenuli su protiv njega kampanju s ciljem da ga isključe iz Okružnoga odbora Narodne Fronte (NF), jer da se on, navodno, nije odazvao pozivu za davanje pomoći te da nije htio predati žito. Ipak, pokazalo se da je optužba bila lažna. OK KPH Bjelovar je onemogućio ovakvu netaktičnost svoga članstva, osobito štetnog u vrijeme uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu, i to usprkos tome što je Papa bio okrivljen i za to da je omeo stanovnike dvaju sela da se ne odazovu na Skupštinu HRSS-a 16. rujna 1945. godine u Zagrebu. Usp. AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 5. studenoga 1945. godine. Usp. isto, inv. br. 193, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 5. listopada 1945. godine.

²³ Tako je OK KPH Bjelovar procijenio da bi Papa, u slučaju da se kandidira, na izborima pobijedio komunističkoga kandidata u Vrbovcu, ali ne i u Križevcima, gdje ga, kako se navodi, narod ne voli. Usp. isto, inv. br. 165, Dopis OK KPH Bjelovar, 6. rujna 1945. godine.

²⁴ *Narodni se glas* do zabrane slobodno distribuirao, a nakon zabrane krišom se prodavao u »švrcera«. Jedan se primjerak *Glasa slobode* pojavio i u Dubravi pokraj Čazme. Netko ga je, najvjerojatnije iz Zagreba, poslao Lovri Kranjcu, članu Izvršnog odbora HRSS-a. Usp. isto, OIO, inv. br. 2214, Depeša OK KPH Bjelovar, 14. listopada 1945. godine, i Izvještaj OK KPH Bjelovar, 5. studenoga 1945. godine. O *Narodnom glasu* i *Glasi slobode* vidi Zdenko Radelić, *Narodni glas-glas oporbe 1945.*, ČSP, 2, 1994, 299–315.

²⁵ Sudeći po izvještajima PK KPH Bjelovar, ostavke nisu naišle na odjek, jer njih dvojica u okrugu Bjelovar, kako se tvrdilo, »nisu bili poznati«. Ukoliko je Šubašić ikome

Nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu OK KPH Bjelovar izvještavao je da su članovi izbornih komisija i čuvari kutija nastojali saznati tko je sve glasovao u »ćoravu kutiju«, kako je popularno zvana kutija bez liste.²⁶ Poslije izbora, ipak, kaže se u izvještaju, nisu se proganjali oni koji su glasovali u »ćoravu kutiju«, premda su »ti isti« govorili da izbori nisu bili tajni i slobodni te da su se kuglice presipavale iz kutije u kutiju.²⁷

Oporba, dakle najviše HSS, posebno se kontrolirala u povodu lokalnih izbora za gradske, kotarske i okružne skupštine početkom 1946. godine.²⁸ Tada, kao i prije, pristaše HSS-a odupirali su se pokušajima da budu uključeni u političke aktivnosti koje su organizirale vlasti. Nisu htjeli pristupiti NF-u, a povezali su se i sa svećenicima i »ustaškim elementima«. Ometali su, uz to, kako se izvještavalo, rad u organizaciji obnove, sjetve i agrarne reforme.²⁹ Polovicom 1946. godine su, pak, učestale glasine da Amerikanci i Englezi priznaju Mačeka i kako će on ponovno izbiti na »površinu«.³⁰

Sljedeće, 1947. godine Politbiro CK KPH je označio Podravinu i Slavoniju kao krajeve u kojima se u Hrvatskoj najjače osjeća rad pripadnika HSS-a – »mačekovaca«. Posebno su navedeni Bjelovar, Čazma, Đurđevac, Kutina i Križevci. Za znatan je broj bivših funkcionara HSS-a kazano da nisu htjeli pristupiti NF-u, a istodobno su širili propagandu o skorom preokretu, o dva tabora i nemogućnosti njihova suživota, o bezvrijednosti dinara i inflaciji te o nasilju u svezi s otkupom i zadrugama.³¹

i poznat, navodi se dalje, utoliko je poznat kao prijatelj kralja i monarhije. Šuteja, pak, malo tko zna, pa s tim u vezi »reakcija« ne pravi pitanje. Usp. isto.

²⁶ Čini se da im to baš nije uvijek polazilo za rukom, jer glasači su, podučeni od svećenika, udarali po kutijama pri ubacivanju kuglica da se ne bi čuo njihov pad. No, kako su na mnogim kutijama otvori bili preuski, kuglice su se u njima zadržavale, a čuvari su kutija, ipak, mogli saznati tko je kako glasovao. Zapravo je riječ o namjerama jednog broja organizatora izbora da uskim otvorima tajno glasovanje pretvori u javno. Naime, po zakonskim uputama glasač je trebao ruku s kuglicom uvući u kutiju i spustiti ili ne spustiti je na dno. Pritisak koji se na taj način stvarao od strane komunističkih vlasti i strah od posljedica trebao je utjecati na izjašnjavanje birača.

²⁷ Usp. isto, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 4. prosinca 1945. godine.

²⁸ Birali su se zastupnici za gradske, kotarske i okružne skupštine. U izvještajima se tvrdilo da je »neprijatelj« težio »proturiti« svoje ljude u bjelovarskom kotaru – Matu Hanžekovića i Franju Hegeduša. Ne postoje podaci što je poduzeto da se to spriječi i je li što protiv tih ljudi uopće poduzeto, no, čini se, po svemu sudeći, da je Hegeduš ipak izabran za člana Kotarskoga narodnog odbora. Usp. isto, 5. veljače 1946. i 20. siječnja 1948. godine.

²⁹ Uz prije spomenutu dvojicu, u tom se kontekstu upozorava i na djelatnost Miška Mraka i Miška Vrabca, ranijih funkcionara HSS-a u bjelovarskom kotaru, te Mije Jagatića, bivšeg tajnika đurđevačke kotarske organizacije HSS-a, i Ignaca Hodalića i Stjepana Mađarića, također iz đurđevačkoga kotara. Usp. isto, inv. br. 334, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 6. svibnja 1946. godine.

³⁰ Usp. isto.

³¹ Usp. isto, Politbiro CK SKH, inv. br. 2135a, Teze za politički referat, 4. srpnja 1947. godine. Zanimljivo je da su komunisti one pripadnike HRSS-a koji su izbjegavali rad i nastup u ime NF-a, bojeći se kompromitacije pred seljacima, prozivali kao »mačekovce«. Među tima spominjali su Fabija Antoljaka i nekog Grdinića te »kompa-

I dvije je godine kasnije, 1950. godine, komunistički vrh ocijenio da su »mačekovci« najprisutniji u Podravini, zapravo, u bjelovarskom okrugu.³²

Dalmacija

Oblasni je komitet KPH Dalmacije, neposredno po svršetku rata, utvrdio da su najutjecajniji promicatelji politike dr. Vladka Mačeka svećenici. Uz njih, upozoravao je i na one koji su se i »ranije ispoljavali kao ustaše«, te na one »pasivne«. Tražio je, stoga, da partijske organizacije suzbijaju »mačekovštinu«.³³

I u Dalmaciji je, kao i u drugim dijelovima Hrvatske, bila popularna teza da je nova vlast samo privremena, da komunisti, ionako, ne znaju vladati te da će, uskoro, intervenirati Velika Britanija i SAD.³⁴ Sami su komunisti u ljeto 1945. godine ocijenili da je Dubrovnik, uz Osijek i Zagreb, bio treće središte »mačekovskog djelovanja« u Hrvatskoj. Pristaše su HSS-a koristili svaku slabost vlasti, kako je rečeno, za vlastitu propagandu, posebice niski tečaj kune pri zamjeni za dinare. Pojačana je djelatnost HSS-a zabilježena i u kotarevima Imotski, Metković i Šestanovac, osobito u vrijeme izbora za okružne i kotarske skupštine. Utjecaj je HSS-a u šibenskom okrugu bio minimalan, a osjećao se u kninskom kotaru i gradu Šibeniku.³⁵

U vremenu koje je prethodilo izborima za Ustavotvornu skupštinu KP je posebno pomno pratio rad oporbe i radio na njezinu suzbijanju.³⁶ Čini se, ipak,

---

niju«. Svi su se oni, kaže se, »uvukli« u NF i organe vlasti s namjerom da provode »mačekovsko-velikohrvatsku politiku« i da zaštite »kulake« od obveza. Optuživali su ih da sprječavaju razvoj državnog sektora i da se bore protiv državnih poduzeća te otkupa žita, predstavljajući se kao zaštitnici narodnih interesa. Usp. isto, inv. br. 765, Treća partijska konferencija grada Bjelovara, 24. listopada 1948. godine. Isto, CK SKH, Izvještaj Kotarskoga komiteta Bjelovar, 20. siječnja 1948. godine.

³² Zaključeno je da je posljedica jakog utjecaja pristaša HSS-a u bjelovarskom okrugu vidljiva i po tome što u 41 mjesnom odboru uopće nije postojala partijska organizacija, a na užem području Križevaca ona nije postojala čak na području 17 mjesnih odbora. Usp. isto, Politbiro CK SKH, inv. br. 2151a, Izvještaj o izborima za Saveznu skupštinu, 13. travnja 1950. godine.

³³ OK KPH primijetio je, nadalje, da je pristalice HSS-a ponajviše zbunio bijeg dr. Vladka Mačeka, što je »poštenom dijelu HSS-a«, pri čemu se, bez sumnje, mislilo na HRSS, davalo poleta. Usp. isto, Izvještaj OK KPH Dalmacija, 11. lipnja 1945. godine.

³⁴ Usp. AISP, RK SSRNH, Oblasni odbor JNOF za Slavoniju, 15. srpnja 1945. godine.

³⁵ Posebno su istaknuti ugledni HSS-ovac Vicko Musić iz Knina, za koga je rečeno da radi na povezivanju »mačekovaca« s »četničkim elementima«, i, na području Dubrovnika, dr. Dabrović i dr. Niko Kisić. Potonji je svojedobno bio član NF-a, iz kojeg je, međutim, izbačen. Usp. AH, MUP, 010-16, kut. 13, Djelatnost HSS neposredno poslije rata, 10. kolovoza 1945. godine.

³⁶ Tako su kontrolirali nekog Čučeva, namještenika financijskog odjela Narodnog odbora Zagreb, koji je doputovao iz Zagreba u Šibenik, gdje se trebao povezati sa Šimom Belamarićem, i to radi kandidature potonjega. Komunisti su brzo reagirali, pa je uskoro javljeno da se on neće kandidirati, jer da je »u masama raskrinkan«. Nakon njegova »ras-

da je u redovima HSS-a u Dalmaciji bila najjača želja da bi nosilac liste stranke trebao biti potpredsjednik HSS-a inž. August Košutić, premda se, tada, nalazio u zatvoru. Istodobno se nastojao ograničiti utjecaj HRSS-a.³⁷

I sljedeće, 1946. godine za vrijeme izbora za Ustavotvorni sabor optuživali su se pristaše HSS-a da kvare jednodušje stanovništva u opredjeljenju za komuniste. U njihovu utjecaju tražio se razlog da odziv na izbore nije bio stopostotni. Okrivljavali su ih da djeluju i u NF-u kao tobožnji zaštitnici seljačkih interesa.³⁸

Ni 1947. godine komunisti nisu uspjeli u svojim željama da u potpunosti ovladaju dalmatinskim selom. Razloge tomu nalazili su u utjecaju pristaša HSS-a, koji su poticali nezadovoljstvo šireći mišljenje da seljaku nema opstanka, jer da se vodi politika uništenja seljaka u korist radnika. Još su se, uz to, nadali da će se vratiti dr. Vladko Maček, a uz pomoć Velike Britanije.³⁹

Među posljednjim događajima, a koji su u svezi s HSS-om, bila su uhićenja nekoliko njegovih pristaša u Šibeniku. Linard Županović, priručni zidar, bio je optužen zbog namjere da osnuje »špijunsko-terorističko-mačekovsku organizaciju« i da sa skupinom najodanijih »mačekovaca« preuzme, u slučaju nasilne promjene ustavnog poretka FNRJ, vlast u rodnome Šibeniku.⁴⁰ U proljeće

---

krinkavanja« kandidat je za kotar i grad Šibenik trebao biti Jakov Terčanović, bivši blagajnik kotarske organizacije HSS.

Isto tako su se pratila kretanja drugih političara. OK KPH Dalmacija je brzojavom javljao da je dr. Subotić, jedan od srpskih građanskih političara, bio u Kninu, gdje se sastao s tamošnjima pristašama HSS, od kojih se spominju Jozo Kusić, Ivo Šašić, Škarica i Šurko. (Moguće je da je riječ o dr. Ivanu Subotiću, diplomatu Kraljevine Jugoslavije i Dani Škarici, bivšem zastupniku HSS-a, članu Izvršnog odbora HRSS-a i bivšem zastupniku PNS-a.) Također je objavljeno da je dr. Brkić, pristaša HSS-a, bivši načelnik Splita i »framason«, a tada član Okružnoga odbora NF-a, odbio potpisati saveznu listu. Usp. AISP, OIO, inv. br. 2214, Depeša OK KPH Dalmacija, 30. kolovoza te 19. i 26. rujna 1945. godine, te Izborna komisija CK KPH, 29. rujna 1945. godine.

³⁷ Nemaću ulogu u tome imali su leci Marije Radić, u kojima je ona protestirala zbog zlouporabe imena njezina muža Stjepana Radića, a koji su se pojavili i u Splitu. Usp. isto.

³⁸ Usp. isto, inv. br. 424, Izvještaj OK KPH Dalmacija, 24. studenoga 1946. godine.

³⁹ Usp. isto, inv. br. 455, Izvještaj OK KPH Dalmacija, 4. ožujka 1947. godine.

⁴⁰ Linard Županović je bio pritvoren već u listopadu 1947. godine, a optužnica je protiv njega podignuta nakon godinu dana u listopadu 1948. godine. Optužen je da je još u studenome 1945. godine, a po zadatku Jakova Zoke, otputovao u Dalmaciju, gdje je Šimi Belamariću, bivšem senatoru iz redova HSS-a, i dr. Ivanu Petru Mladineu, bivšem zastupniku HSS-a, predao pozive za Konferenciju HSS-a u Svećeničkome domu u Palmotićevoj ulici u Zagrebu 15. studenoga 1945. godine. Osim sa tom dvojicom povezoao se i s Ivom Belamarićem, Stipom Bujasom, Antunom Kruževićem, Ivanom Mikulandrom te Vicom Ninićem. (Š. Belamarić je bio osuđen na 5 godina zatvora, dok o drugima nema o tome podataka. Usp. AH, MUP, 01–43, kut. 4) Suradivao je i s Josipom Furačem, Mladenom Juričićem, Petrom Mihanovićem, članovima Sveučilišne organizacije HSS-a u Zagrebu, te Stipom Pezeljem i Ivanom Štefancem, članovima vodstva HSS-a. Svi su, osim S. Pezelja, koji je bio u zatvoru do 1946. godine, bili osuđeni na višegodišnje kazne. Usp. AH, Javno tužilaštvo NRH, sv. 15, Optužnica protiv Linarda Županovića, 23. listopada 1948. godine i Presuda dr. Tomi Jančikoviću i družini, 23. veljače 1948. godine.

1949. godine u Šibeniku je zatvoreno još nekoliko ljudi pod optužbom da su namjeravali obnoviti ilegalni HSS.⁴¹

Daruvar

Komunisti su, neposredno nakon rata i osvajanja vlasti, drastično obračunali sa svima onima koji su imali jači politički utjecaj, a bili su povezani s ustašama ili su ih podržavali. Tako je Odjel za zaštitu naroda (OZN-a) likvidirao Peru Matovinu, bivšeg zamjenika zastupnika HSS-a za virovitički kotar.⁴²

Stanje je bilo opterećeno međunacionalnim napetostima, a u kotaru Grubišno Polje HSS-ovci su, kako se navodi u policijskom izvještaju, nastojali iskoristiti »činjenicu što su navodno na odgovornim mjestima Srbi«. Pripadnici su HSS-a uvjeravali stanovništvo da je komunistička vlast privremena, da će doći Anglo-Amerikanci te da će se uspostaviti, uz njihovu pomoć, stara vlast.⁴³ Na lokalnim je izborima, održanima neposredno prije onih za Ustavotvornu skupštinu, apstiniralo čak 50 posto glasača. Uz to je, zbog parola »Živio Maček«, »Živio Kralj« i »Dolje komunisti«, a koje su glasači ispisivali na listićima, poništeno 100 listića.⁴⁴

Potkraj 1945. godine HSS je bio utjecajan u kotaru Grubišno Polje, posebno u Jasenovači, u nekoliko sela u kotaru Novska, u kotaru Okučani, posebno u Jazavici i Roždaniku, te u Virovitici.⁴⁵

U siječnju 1946. godine vlasti su lukavstvom uhitile i likvidirale Martina Mesarova, bivšeg zastupnika HSS-a virovitičkoga kotara, koji se, upravo iz straha pred likvidacijom, skrivao nakon rata.⁴⁶

⁴¹ Zatvoreni su mehaničar Ivan Mikulandra i liječnik dr. Antun Smolčić. Suradivali su sa Šimom Belamarićem, Franom Belamarićem, obrtnikom, i Linardom Bujasom, taksistom. Usp. isto, sv. 3, Bilten br. 2, 9. svibnja 1949. godine.

⁴² Usp. AH, MUP, 01–45, kut. 4, Bivše građanske stranke na kotaru Virovitica. Na žalost, u ovom slučaju, kao i u većini ostalih, teško je ustanoviti što je sve značila optužba da je netko »podržavao« ustaše. Činjenica da je Pero Matovina bio član Sabora NDH sama po sebi nije bila, barem u nekim drugim slučajevima, pravi razlog za osudu na smrt. Poznat je slučaj Ivana Sigurnjaka. Potpisao je pristup ustaškom pokretu i bio zastupnik Sabora Nezavisne države Hrvatske (NDH), da bi postao zastupnik PNS DFJ.

⁴³ Osim toga su u Bačevcu, općina Gradina, ustali u obranu Nijemaca-Švaba koji su se morali iseliti. Vlastima je bilo poznato da su pojedinci iz Sirača, u kotaru Daruvar, održavali veze s vodstvom stranke u Zagrebu. Usp. AH, MUP, 010–16, kut. 13, Djelatnost HSS neposredno poslije rata, 10. rujna 1945. godine.

⁴⁴ Usp. isto, Izvještaj PK KPH Daruvar, 8. listopada 1945. godine.

⁴⁵ U izvještajima se naglašavala suradnja pristaša HSS-a sa svećenicima, a spomenut je slučaj u Maslenjači, u daruvarskom kotaru, gdje su seljaci odbijali osnovati podružnicu HRSS-a, jer da je to »sve komunističko«. Usp. isto, 8. prosinca 1945. godine.

⁴⁶ Usp. AH, MUP, 01–45, kut. 4, Bivše građanske stranke na kotaru Virovitica, i *Slobodni dom*, 23. siječnja 1946. godine. Mesarov je, inače, odbio sudjelovati u Saboru NDH, ali i suradivati s komunistima.

Ni u 1946. godini međunacionalne napetosti nisu se smanjivale. Pristaše su HSS-a upozoravali su na privilegije Srba te na ugnjetavanje i strah Hrvata, što se posebice iskazivalo u Velikom Grdevcu. Slično je bilo i u Virovitici.⁴⁷

Početak 1948. godine otkriven je i likvidiran Josip Palaić, biši zastupnik HSS-a, nakon čega se je, po ocjeni Kotarskoga komiteta KPH Novska, političko stanje u Posavini poboljšalo.⁴⁸ Vlasti su zatvorile Miju Ipšu, bivšeg zastupnika HSS-a daruvarskoga kotara, koji je, nakon kratkog boravka na slobodi ponovno uhićen te osuđen 1948. godine na osam mjeseci zatvora zbog gospodarskih špekulacija i sabotaža.⁴⁹

Stjepan Sulimanac, bivši funkcionar HSS-a, koga je vlast kontrolirala još od 1945. godine, nije prestajao oporbno djelovati. Uhićen je pod optužbom da sa svojom grupom provodi »harangu na liniji mačekovštine« u Turnašici i Vukosavljevići u virovitičkom kotaru i da ruši ustavni poredak »na liniji izdajničke politike« dr. Vladka Mačeka.⁵⁰

Hrvatsko primorje

Neposredno nakon rata utjecaj HSS-a bio je najveći u pojedinim selima delničkoga kraja na području Gorskog kotara.⁵² U samom Hrvatsko primorju najjače se osjećao na Pagu, Rabu i Sušaku.⁵³

Prije izbora za Ustavotvornu skupštinu u Senju je pronađen letak u kojem se pozivalo narod da ne glasuje za »bandita Tita«, a zahtijevala su se narodna prava pod parolom »Vjera u Boga i seljačka sloga«. Procijenjeno je da su letak bacili »ustaško-mačekovski elementi«. Na Ravnoj gori se, pak, proširilo uvje-

⁴⁷ U Velikom Grdevcu komunisti nisu uspjeli osnovati ni odbor HRSS-a. Usp. AISP, CK SKH, inv. br. 305, PK KPH Daruvar, 7. ožujka 1946. godine.

⁴⁸ Josip Palaić je potpisao izjavu o pristupanju ustaškom pokretu, a bio je i član Sabora NDH. Kotarski je komitet KPH Novska izvještavao da je Palaić, koji se skrivao u svome selu Krapju, davao glavnu »podlogu« ustašama. Ostaje otvoreno pitanje je li uopće imao još utjecaja na HSS. Usp. isto, inv. br. 598, Izvještaj Kotarskoga komiteta KPH Novska, 14. siječnja 1948. godine.

⁴⁹ Ipša je odmah nakon rata uhićen zbog suradnje u puču Vokić-Lorković. U pritvoru je proveo dvije godine (1945–1947). Usp. AH, MUP, 01–17, kut. 1, Bivše građanske stranke na kotaru Daruvar.

⁵⁰ Seljaci Stjepan Sulimanac, Stjepan Blažinčić, Franjo Komar i Ivan Varga uhićeni su 9. srpnja 1949. godine. Sulimanac je bio osuđen na 9 godina zatvora, dok su ostali došli po 4 godine kazne. Usp. AISP, CK SKH, Depeša OK KPH Daruvar, 25. rujna 1945. godine; AH, Javno tužilaštvo NRH, sv. 3, Bilten br. 13, 1–15. kolovoza 1949. godine, i Sulimanac, n. dj., 16–45.

⁵¹ OK KPH Hrvatsko primorje je nakon rasformiranja OK KPH Gorski kotar 1946. godine proširio svoju nadležnost i na neke dijelove Gorskoga kotara. Dio Gorskoga kotara potpao je pod nadležnost OK KPH Karlovac.

⁵² Usp. isto, Izvještaj OK KPH Gorski kotar, 9. lipnja 1946. godine.

⁵³ Usp. AH, MUP, 010–16, kut. 13, Djelatnost HSS neposredno poslije rata, 10. rujna 1945. godine.

renje da treba glasovati za monarhiju, jer je i dr. Vladko Maček za monarhiju, s osnovnom tezom: gdje je Maček, tu je mjesto i Hrvatima.⁵⁴

Pripadnici su HSS-a u 1947. godini bili nešto aktivniji u vrbovskom području, gdje su se povezali s klerom, a k njima je dolazio i Pavao Pocrnić, bivši Šubašićev tajnik, za koga se sumnjalo da prenosi direktive stranke. Rad je pristasa HSS-a bio uglavnom motiviran nezadovoljstvom zbog gospodarskih prilika, a osjećao se ponajviše u Fužinama, Mrkoplju, Ravnoj gori i Skradu.⁵⁵

Karlovac

Na međunacionalne odnose na karlovačkom području posebno su utjecali uvjerenje da su vlast preuzeli Srbi i vijesti o strijeljanjima domobrana. Komunisti su u svezi s time optužili HSS kao krivca za širenje laži i za šovinizam.⁵⁶

U Gorskom se kotaru, rad pristasa HSS-a ponajviše osjećao u Ogulinu, Oštarijama i Vrbovskom.⁵⁷ Špekuliralo se o mogućnosti izbivanja novog rata. Prevladavalo je mišljenje da će intervenirati Velika Britanija, čemu je pridonosila napeta situacija zbog krize u odnosima između Jugoslavenske armije i savezničke vojske nastala nakon jugoslavenskog zauzimanja Trsta. Mnogi su negodovali zbog gladi, ali i iz straha od uvođenja komunizma. Zabilježena je aktivnost dr. Grge Hećimovića, bivšeg zastupnika HSS-a, što je OK KPH Gorski kotar ocijenio kao moguću opasnost.⁵⁸

Njemu je blizak bio Pavle Beljan, koji se, isto tako, zalagao za uvođenje demokratskog uređenja.⁵⁹ Uz njih u »pravcu politike reakcionarnih krugova HSS-a« djelovali su članovi Oblasnoga odbora JNOF Ivan Božičević, bivši zamjenik zastupnika HSS-a u Ogulinu, i dr. Vilim Tausani, bivši tajnik kotarske organizacije HSS-a za Delnice.⁶⁰

⁵⁴ Usp. AISP, CK SKH, Izborna komisija CK KPH, 3. listopada 1945. godine.

⁵⁵ Usp. isto, OIO, Izvještaj Kotarskoga komiteta KPH Delnice, 2. veljače 1948. godine.

⁵⁶ Usp. isto, Izvještaj OK KPH Karlovac, 6. srpnja 1945. godine.

⁵⁷ Odnosi se na onaj dio koji je bio pod nadležnošću OK KPH Karlovac.

⁵⁸ On je otvoreno govorio da je Maček nedužan i da su ga ustaše odveli na silu. Osim toga zanimao se za sudjelovanje stranaka na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Kako bi ga onemogućili komunisti su razmišljali o tome da ga potjeraju u zavičajno mjesto Perušić u Liku. Ipak, uskoro je Hećimović postao član Sabora i PNS-a. O njemu, osim toga, u dostupnim dokumentima više nema podataka. Isto, Izvještaj OK KPH Gorski kotar, 9. lipnja 1945. godine.

⁵⁹ Beljan je rado prepričavao komentar Radio-Londona o prisilnome odvođenju dr. Vladka Mačeka. Na jednom je zboru, spominje se u izvještaju iz Gorskoga kotara, čak gurao dr. Mihelića, sudionika zbora, kad je ovaj napao Mačeka. Njegovu su djelatnost komunisti, iako je bio član NF-a, dovodili u vezu s idejom osnivanja stranke pravaša, odnosno frankovaca. AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Gorski kotar, 9. lipnja 1945. godine.

⁶⁰ Isto.

U vrijeme održavanja Skupštine HRSS-a u Zagrebu pristaše su HSS-a utjecali da se na nju ne odazovu stanovnici Rečice i Skakavca.⁶¹ Posebno su aktivni bili uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu u Pokupskom, gdje su čak pokušali organizirati sastanke.⁶²

Posebno jak utjecaj su pristaše HSS-a imali u Brezariću pokraj Krašića, Mekušju, Rečici i Švarči. Zbog neuspjeha na izborima vlasti su neka hrvatska sela na Žumberku kaznili uskraćivanjem hrane, posebno prekidom opskrbe soli i nekim drugim namirnicama.⁶³

Zaostravanjem odnosa KP spram HSS-a započela su i uhićenja »nekih mačekovaca«, primjerice, Andrije Pavlića, bivšeg zastupnika HSS-a i zastupnika PNS-a, a pod optužbom da su stvorili oružane grupe te da su podržali njihove prepade.⁶⁴ Među HSS-ovcima bilo je onih koji su optuživali vodstvo zbog podijeljenosti i koji su osuđivali dr. Vladka Mačeka da je kriv za sudbinu domobrana. Puštanje inž. Augusta Košutića na slobodu u rujnu 1946. godine tumačili su kao ublažavanje odnosa komunista spram onih pristaša stranke koji se više nisu smatrali opasnim.⁶⁵ Međutim, nasuprot tome vlasti su spremno dočekivale svaku pogrešku prvaka HSS-a. Tako su pripremale uhićenje Pavla Beljana, pod optužbom da se »mačekovci« povezuju s »ustaško-križarskim elementima«.⁶⁶

Iz istih je razloga u jesen 1946. godine u Pisarovini likvidirana jedna oružana grupa, kada su uhićeni i njezini jataci, pa su se komunisti nadali da će ih iskoristiti za kompromitaciju pristaša HSS-a.⁶⁷

⁶¹ Tada je u Donjem Mekušju pronaden letak s porukom da »poštenu Hrvati« nemaju što raditi na Skupštini HRSS-a. Usp. Izvještaj OK KPH Karlovac, 10. listopada 1945. godine; isto, inv. br. 178, MUP Federalne Hrvatske, Odjel narodne sigurnosti, Iskaz dnevnih izvještaja primljenih tokom dana 15. rujna 1945. godine, 16. rujna 1945. godine.

⁶² Usp. isto, Izvještaj izborne komisije CK KPH, 27. rujna 1945. godine.

⁶³ OK KPH Karlovac je nakon izbora konstatirao da se najviše glasovalo protiv NF-a u onim selima u kojima su djelovali bivši dužnosnici HSS-a, čiji je utjecaj i nadalje bio jak. Komunisti ih, u to vrijeme, još nisu uspjeli »raskrinkati kao izdajice i neprijatelje naroda« pa su HSS-ovci uspjeli u odbore vlasti i NF »proturiti« svoje ljude. Stoga su poduzete aktivnosti »čišćenja takvih elemenata«. Usp. isto, Izvještaj OK KPH Karlovac, 3. prosinca 1945. godine.

⁶⁴ Međutim, pokazalo se da nikakvih dokaza tome nije bilo. U izvještaju se karlovačkoga OK KPH priznaje kako im je teško dokazati bilo što konkretno, no, kako su neki seljaci spremni svjedočiti, »mačekovci« će, ipak, biti predani sudu. Usp. isto, u siječnju 1946. godine.

⁶⁵ Komunisti su bili upoznati s izjavama dr. Ivana Šubašića, koji je u Ribniku pokraj Karlovca imao kuću za odmor i uz kojega su osobito bili vezani, zbog »rodbinskih veza«, pristaše HSS-a u kotaru Vrbovsko. Šubašić se, po tim obavijestima, predstavljao kao treća strana oporbe, ali i kao čovjek koji kani napustiti politiku i povući se u miran građanski život. Usp. isto, OIO, inv. br. 2292, Izvještaj OK KPH Karlovac, 11. listopada 1946. godine.

⁶⁶ Beljan je bio osumnjičen jer je njegova sluškinja održavala veze s »ustaško-križarskim elementima«. Isto.

⁶⁷ Izvještavali su o namjeri da će

»... preko istrage proširiti materijal na mačekovske elemente koji su najveća smetnja u tom kotaru za njegov politički i ekonomski napredak«. Isto.

Početak 1947. godine počeo se rasplitati slučaj Tome Baburića, bivšeg zastupnika HSS-a, koji se skrivao kako bi izbjegao suradnju s komunistima, koji su ga na to, zbog njegova ugleda, prisiljavali već u vrijeme rata.⁶⁸ U veljači 1947. godine predao se vlastima zajedno sa sinovcem i grupom ljudi.⁶⁹

Nakon predaje Baburića i ostalih, likvidacija i suđenja, u karlovačkome i pisarovinskom kraju, pristaše HSS-a su se pasivizirali, a dio njih započeo je surađivati u režimom.⁷⁰ Komunisti su i nadalje optuživali utjecajnije pristaše HSS-a za suradnju s oružanim otporom. Tvrdili su, tako, da su s ustaškim grupama na ogulinskom području povezani Ivan Božičević iz Oštarija i Jure Mihaljević iz Careva Polja.⁷¹

Lika

I u Lici je neposredno nakon rata velik problem bio narasla mržnja među Hrvatima i Srbima. Među Hrvatima je prevladavalo mišljenje da su vlast u svoje ruke preuzeli Srbi, dok su Srbi Hrvate optuživali za ustaštvo.⁷² Takvo je stanje imalo posljedice i na stav pristaša HSS-a spram nove vlasti. U Gospiću je bila aktivna grupa HSS-ovaca koja se pokušavala povezati s vodstvom stranke u Zagrebu.⁷³

U Otočcu i nekim selima kotara Perušić pojavio se *Narodni glas*, a iz Zagreba je poštom poslan letak u kojem se narod poziva u »antiboljševički

⁶⁸ Naime, u siječnju se te godine, iz njegove »politički najopasnije grupe na našem terenu«, predao njegov brat Ivan, a potom i njegov nećak, optuživan da je »ustaški zločinac«. Predajom brata i nećaka javilo se »kolebanje« među njegovim pristašama u Blatnici, Rečici u Šišljeviću, gdje su oni, inače, uživali veliki autoritet. Dio onih koji se da tada nisu opredijelili počeo se priklanjati politici NF-a. Isto, OIO, inv. br. 2334, Izvještaj OK KPH Karlovac, 7. veljače 1947. godine. O odnosu komunisti i Baburića u ratu vidi Dinko Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, Barcelona i Muenchen, Knjižnica Hrvatske revije, 1988.

⁶⁹ Iako se rabi formulacija »predaja«, u dokumentu se govori i o likvidaciji devetorice »bandita«. Dvojica su predana sudu, a Tomo Baburić i sinovac pušteni su kućama. Potom je, ipak, održano suđenje na kojem je Tomo Baburić osuđen na 8 godina zatvora. Usp. isto, OIO, inv. br. 2334, Izvještaj OK KPH Karlovac, 7. veljače 1947; inv. br. 2343, Izvještaj OK KPH Karlovac, 6. ožujka 1947. godine; *Vjesnik*, 18. lipnja 1947. godine.

⁷⁰ Komunisti su, međutim, tu njihovu suradnju tumačili samo kao pokušaj da zamaskiraju svoju raniju djelatnost. Usp. isto, OIO, inv. br. 2343, Izvještaj OK KPH Karlovac, 6. ožujka 1947. godine.

⁷¹ Usp. isto.

⁷² Usp. isto, Dopis CK KPH, 14. srpnja 1945. godine. Oduzeta su glasačka prava svjedočila o neravnopravnom tretmanu Hrvata i Srba. U izbornim je kotarevima Gospić, Gračac, Korenica i Otočac, naime, na temelju tadašnjih podataka KP, bilo 31.118 Hrvata i 48.383 Srba s glasačkim pravom. Hrvatima je oduzeto 3702, a Srbima 1043 glasa. Znači, u Hrvata je postotak oduzetih izbornih prava iznosio 11,9 posto, a u Srba samo 2,1 posto.

⁷³ OK KPH Like s posebnom je pozornošću pratio rad Ivana Dujmovića-Brade, inače člana u IO HRSS, koga su sumnjivali da se je povezao s grupom koju su sačinjavala trojica trgovaca, među kojima se ponajviše isticao Ivan Čulina iz Otočca, »100% mačkovac«. Usp. isto, 30. rujna 1945. godine.

blok«. ⁷⁴ Njihova se aktivnost spominje i u jednom izvještaju Izborne komisije CK KPH, koja je javljala da se u Gospiću osjećaju posljedice »monarhističkog djelovanja bana Šubašića«. ⁷⁵

U lipnju 1946. godine prevlast Srba na svim položajima i nepravde učinjene spram Hrvata dosegle su takvu razinu da su ponukale CK KPH na intervenciju. Osnovana je posebna komisija CK KPH koja je potvrdila istinitost tvrdnji o prevlasti Srba na svim područjima od političkih, prosvjetnih i gospodarskih institucija. Iako u njezinu izvještaju, kada se spominju uzroci »depresije i pasivnosti« Hrvata, nema ni riječi o djelatnosti HSS-a, ipak sama činjenica da se predlaže osnivanje organizacija HRSS-a kao jedno od rješenja, što bi trebala biti glavna zadaća komunista, neizravno svjedoči o utjecaju HSS-a. ⁷⁶

Na području kotara Brinje 1947. godine pristaše su HSS-a bili uvjereni, kao i u drugim krajevima Hrvatske, u skoro izbijanje rata, intervenciju Engleza i u povratak dr. Vladka Mačeka. ⁷⁷

Osijek

Neposredno poslije rata, pod optužbom da su prišli ustaškom pokretu, osuđen je veći broj pristaša HSS-a. To je, prema ocjeni OZN-e, djelovalo zastrašujuće na ostale pristaše HSS-a, koji su, stoga, bili dosta povučeni. Najjači je utjecaj HSS imao u kotarevima Miholjac, Našice, Valpovo i u Osijeku. ⁷⁸ Sama djelatnost pristaša HSS-a ipak je bila, sudeći po izvještajima KP, najizrazitija u Miholjcu i Valpovu. ⁷⁹

KP je potkraj 1945. godine imala posebne probleme s Petrom Pelcerom, uglednim članom HSS-a iz Osijeka, koji se zalagao za zaštitu hrvatskih nacionalnih interesa, a neko vrijeme i za apstinenciju na izborima za Ustavotvornu

⁷⁴ Usp. isto, Izvještaj OK KPH Lika, 5. studenoga 1945. godine; usp. isto, OIO, inv. br. 2214, Depeša OK KPH Lika, 8. studenoga 1945. godine.

⁷⁵ Usp. isto, Izborna komisija CK KPH, 27. rujna 1945. godine.

⁷⁶ Usp. isto, inv. br. 357, Izvještaj o stanju u Lici, 25. lipnja 1946. godine.

⁷⁷ U izvještaju brinjskih komunista spominje se da je cilj pristaša HSS-a odvojiti narod od KP. Komunisti su ih optužili da surađuju s ustaškim »elementima« i klerom. Usp. isto, Izvještaj Kotarskoga komiteta KPH Brinje, 19. siječnja 1948. godine.

⁷⁸ U kolovozu 1945. godine po gradu su se pojavile parole »Živio Vladko Maček«, a primijećeni su i pojedinci koji su nosili značke s likovima braće Radića. Usp. AH, MUP, 010-16, kut. 13, Djelatnost HSS neposredno poslije rata, 10. rujna 1945. godine.

⁷⁹ Oporba je optužena da organizirano nastupa na političkim zborovima, gdje je dovikivanjem, stvaranjem gužve i izazivanjem tučnjava ometa njihovo normalno odvijanje. Zato su vlasti pojačale kontrolu istaknutih pojedinaca. Tako su pratili nekoga Korenčića, koji je, došavši iz Đurđevca u Donji Miholjac, agitirao za Mačeka. U Osijeku je Simo Kovačević iz Črnakavca označen kao »mačekovac«, jer je propagirao apstinenciju na izborima. Komunisti su, isto tako, upozoravali da se neki Stanković iz Belišća i Stjepan Štefić iz Valpova, bivši zamjenik zastupnika HSS-a, međusobno posjećuju. Izvještavali su i o zajedničkom nastupu križara i pristaša HSS-a, a pod parolom »Za Krista, protiv komunista«. Usp. AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Osijek, 27. i 29. rujna 1945. godine; isto, CK SKH, OIO, inv. br. 2214, Depeša OK KPH Osijek, 7. listopada 1945. godine.

skupštinu.⁸⁰ Nakon što je za kratko vrijeme izgadio sporove s komunistima, ubrzo su se međusobne razlike produbile pa je o Pelceru raspravljao i CK KPH. Pod optužbom da je sudjelovao u nekim malverzacijama odlučeno je da se stavi pred sud i »potpuno politički likvidira«.⁸¹

Velik je dio stanovništva bio uvjeren u neminovnost preokreta i odlaska komunista s vlasti.⁸² Zato je režim izricao različite kazne, osobito protiv istaknutijih pojedinaca HSS-a. Prije saborskih izbora studenoga 1946. godine ocijenjeno je, tako, da Imro Filaković jača svoj utjecaj pomoću »mačekovskih tipova«, koji su bili preventivno zatvoreni.⁸³

U vrijeme lokalnih izbora 1947. godine pristaše su HSS-a, na području batinskoga kotara, Miholjca, Osijeka i Valpova, pozivali narod da ne izlazi na izbore, zbog čega su ih komunisti po selima »poimenično« napadali. Pri tome su se osobito angažirali u borbi oko otkupa poljoprivrednih proizvoda, a »prenosiocje lažnih glasina« su zatvarali.⁸⁴ Pritisak spram političkih protivnika pojačali su i uvođenjem sustava saslušanja svih onih koji nisu glasovali na prethodnim izborima.⁸⁵

Za našičko područje dostupan je izvještaj za 1948. godinu, u kojem je zabilježeno da pristaše HSS-a »došaptavanjem« šire »direktive« za »podrivanje narodne vlasti«, »otupljivanje radnog poleta kod masa« i »kočenje izgradnje socijalizma«. U svezi s tim spominju se sela Donja Motičina, Koška, Markanovci, Martin, Vukojevci i Zoljan.⁸⁶

⁸⁰ Pelcer je, inače, bio član Oblasnoga odbora JNOF za Slavoniju, i prvotno, pristaša HRSS-a. Ubrzo se pridružio onima u IO HRSS koji su zastupali radikalniju politiku, kao što je bio Imro Filaković, te su, stoga, i otpali iz IO. Pelcer je bio blizak i Šubašićevoj frakciji u vodstvu HSS-a. »Muke« s Pelcerom, počinju u rujnu 1945. godine. Optužili su ga da »rovari« na osnovi nekih izvjava njegovih »agenata« kako samo on može spasiti Hrvate. Ideju o apstinenciji, kojom je slabio »jedinstvo NF« napustio je, sudeći po jednome izvještaju, nakon sastanka s dr. Ivanom Šubašićem u Zagrebu. Štoviše, nastupio je kao kandidat HRSS-a. Pristaše su mu bili Josip Fančević, Petar Kulik, Lujo Renih i njegov vlastiti sin. Usp. AISP, CK KPH, OIO, Depeša OK KPH Osijek, 20. rujna 1945. godine; CK SKH, Zapisnik CK KPH, 15. prosinca 1945. godine; i SSRNH, Kotarski odbor JNOF Osijek, 1946. godine; Jelić-Butić, n. dj., 283; te Vazdar, n. dj., 88–104.

⁸¹ Bila je riječ o malverzacijama u zadrugi Sloga Hrvata, u kojoj su Pelcer i »pelcerovci« bili članovi uprave. Iako iz dokumenata proizlazi da sam Pelcer nije »toliko« sudjelovao u malverzacijama, ipak je to bilo iskorišteno protiv njega. Nakon toga o njemu, u dostupnim dokumentima, nema više spomena. Isto.

⁸² Usp. isto, OIO, inv. br. 2253, Izvještaj OK KPH Osijek, 6. svibnja 1946. godine.

⁸³ Te su opasne političke konkurente uklonili i sudili im zbog raznih prijestupa, koji nisu imali veze s izborima. Isto, Izvještaj OK KPH Osijek, 27. studenoga 1946. godine.

⁸⁴ Usp. isto, inv. br. 471, Izvještaj OK KPH Osijek, 8. svibnja 1947. godine.

⁸⁵ Usp. isto, Politbiro CK SKH, inv. br. 2155, Analiza izbora za kotarske, gradske i oblasne narodne odbore.

⁸⁶ Od pojedinaca isticali su se Stjepan Martinović Stevo, bivši zastupnik HSS-a, koji je, poslije objave *Rezolucije Informbiroa*, predviđao da će izbiti rat, a da će dr. Vladko Maček i kralj Petar II. preuzeti vlast. Zbog toga je, zajedno s nekolicinom suučesnika, osuđen na zatvorsku kaznu u Osijeku. Spominju se i Andrija Feliks te Ivan Seremek, iz sela Stjepanovca, koji su iskoristili seljaka Stjepana Požgaja iz Kelešinke za širenje parola u svezi s *Rezolucijom Informbiroa*. U Vukojevcima su, pak, članovi mjesnog odbora Josip Marijančević i Antun Španović bili »glavna kočnica« mobilizaciji radne snage za šumske

Početak 1949. godine u Osijeku je organiziran sudski proces u kojem se nastojalo povezati ustaše s HSS-om. Prvooptuženi je bio Mijo Pacek, osuđen, zajedno s Mijom Horvatom i Franjom Lončarom, zbog organiziranja križarske grupe, neprijateljske propagande i špijunaže.⁸⁷

I potkraj 1949. godine inzistiralo se na povezanosti HSS-a s terorizmom. Tako je, primjerice, za grupu likvidiranog Ace Dekanovića, optuživanog za terorizam i oružani otpor, rečeno da je djelovala na »liniji mačekovštine«.⁸⁸

Slavonski Brod

Jedan je događaj na ovom području bio od posebnog značenja za odnose HSS-a i KP. Riječ je o tome da su partizani, nedugo nakon oslobođenja Županje, uhitili i, iz nepoznatih razloga i bez suđenja, strijeljali nekolicinu mjesnih prvaka HSS-a i uglednih seljaka.⁸⁹

I međunacionalni su odnosi bili napeti. Pristaše HSS-a tvrdili su da je hrvatstvo u opasnosti i da se prestrogo kažnjavaju domobrani i ustaše, govoreći »što će nam Hrvatska bez Hrvata«. Najizrazitiji su »mačekovci« bili Stipa Balentović, bivši zastupnik HSS-a, njegov sin, Luka Gašpić iz Strizivojne, Marko Lucić iz Viškova u đakovačkom kotaru, Mata Mandić iz Gradišta u županijskom kotaru i pop Santa iz Garčina u brodskom kotaru.⁹⁰ U kotaru Đakovo isticao se Stanko Blažeković, bivši zastupnik HSS-a.⁹¹

Izbori za Ustavotvornu skupštinu bili su od presudnog značenja. Zato ne iznenađuje da je Okružni komitet KPH Brod javio da se uglavnom zna za sve

---

radove u 1948. godini. Sudilo im se kao »mačekovcima i saboterima«. Usp. isto, CK SKH, OIO, Izvještaj Kotarskoga komiteta Našice, 29. siječnja 1949. godine.

⁸⁷ Po presudi je proizlazilo da su otrovali 688 svinja Saveznoga poljoprivrednog dobra Belje, u kojem su, inače, radili. Pacek je priznao organiziranje »križarsko-ustaške organizacije«, čiji je cilj bio povratak Mačeka u Hrvatsku i kralja u Srbiju, no odbio je priznati sudjelovanje u otrovanju svinja. U tisku se posebno naglašavao podatak da je on bivši član HSS-a. Svi su optuženi osuđeni na smrt. Usp. *Vjesnik*, 10. ožujka 1949. godine. Dakako, u optužbu o namjernom trovanju svinja teško je vjerovati, ali je, najvjerojatnije, i ovdje riječ o korištenju incidentnih slučajeva u svrhu političke diskreditacije pojedinaca i samog HSS-a.

⁸⁸ Usp. AH, Javno tužilaštvo NRH, sv. 3, Bilten br. 19, 16. prosinca 1949. godine.

⁸⁹ Poznata su imena Ivana Balentovića, Antuna Bušića, Mije Juzbašića, Josipa Kunčića, Nikole Nikolića, Đuke Svirčevića, Đure Šokočića i Ilije Vincetića. No, po nekim podacima, strijeljanih je bilo 18 ili čak 23, a odvedeni su iz sela Andrijaševci, Bošnjaci, Cerna, Gradište, Podgajci, Rakovci, Seljani i Stitar. Usp. AH, RO, dr. Zlatan Sremec, kut. 30, Poziv na sjednicu člana Predsjedništva IO HRSS, 21. prosinca 1962., i AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 26. srpnja 1945. godine.

⁹⁰ Uskoro je, pak, Sud nacionalne časti osudio Stipu Balentovića i Ivana Kostadinovića, bivšeg predsjednika Gospodarske sloge za kotar Brod. O tome nema detaljnijih podataka. Usp. isto, Izvještaj OK KPH Brod, 1. lipnja 1945. godine; AH, MUP, 010-16, kut. 13, Djelatnost HSS neposredno poslije rata, 10. rujna 1945. godine.

⁹¹ Usp. AH, MUP, 010-16, kut. 13, Djelatnost HSS neposredno poslije rata, 10. rujna 1945. godine.

koji su »tamo glasali«, misleći pri tome na one koji su glasovali u kutiju bez liste.⁹²

U kotaru Andrijevcu u to je vrijeme izveden još jedan teroristički čin jedne vojne jedinice, po svemu sudeći, mimo želja i kontrole komunističkog vrha, koja je ubila 22 osobe. Premda se nigdje ne navodi da se radilo o pristašama HSS-a, njihovo označavanje pojmom »ustaški simpatizeri« upućuje i na tu mogućnost.⁹³

U lipnju 1946. godine izvještavano je, pak, o pokušajima osnivanja ilegalnih organizacija HSS-a.⁹⁴

Pristaše HSS-a su uoči saborskih izbora širili glasine da će intervenirati Englezi te da će HSS istaknuti svoju listu i u Saboru izglasovali povratak dr. Vladka Mačeka. Govorili su protiv komunista, kandidata na izborima i otkupa. Optuživali su ih da uvode komunizam i pripremaju diktaturu. U tome su prednjačili Ivan Kurjaković i Ivan Vukašinović, član IO HRSS.⁹⁵

I u povodu izbora za narodne odbore 1947. godine »osjećao se pojačani rad mačekovaca«, koji su i ovom prilikom osuđivali komuniste zbog nepravednog otkupa.⁹⁶

O aktivnostima pristaša HSS-a izvještavalo se i u 1948. godini, kada su »mačekovci« iz kotara Slavonska Požega Mijo Emić i Mirko Guliša, bivši članovi HSS-a, optuživani da su pri izborima odbili se upisati u NF te to predlagali i drugima.⁹⁷

⁹² Javio je, uz to, da »do sada« nema nikakvih »naročitih« represalija spram tih ljudi, osim što se ismijavaju na »masovnim sastancima« i što im »tu i tamo« mjesni odbori stvaraju poteškoće pri potraživanjima živežnih namirnica. Nezakonitosti, nastavlja se u izvještaju, nije bilo, ako se izuzmu neke manje u đakovačkom kotaru, gdje su čuvari kutija prebacili nekoliko kuglica dr. Svetozaru Rittigu Usp. AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Brod, 4. prosinca 1945. godine.

⁹³ Zločin se zbio u noći 8./9. studenoga 1945. godine, a tijela 22 osobe bačena su u Savu. U svakom slučaju radilo se o režimu nenaklonjenim ljudima, a koji su smaknuti iz osвете zbog neuspjeha u »čišćenju bandi« na tom području. CK KPJ je otvorio istragu glede toga »ludačkog postupka«, ali je i sugerirao da se prikrije istina o zločinu. Usp. AISP, CK SKH, OIO, Depeša CK KPH, 16. i 20. studenoga 1945. godine.

⁹⁴ Usp. Ana Vazdar, Narodni front na području Slavonije u poratnim godinama, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, 1, 1981., Slavonski Brod, 129.

⁹⁵ Kurjaković je, stoga, ubrzo zatvoren i protiv njega je otvoren sudski proces. U izvještajima sa suđenja navodi se da je nekada bio »prijatelj« NOB-a, od kojega se odvojio i izjašnjavao se kao »mačekovac«. Otvoreni je »neprijatelj« postao po objavi Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Optužen je da se služio zastrašivanjem agrarnih interesenata, pa su oni, njih 40, nakon pojave križara u okolini Prevlake, vratili zemlju, a on je, kao predsjednik Mjesnoga narodnog odbora, to prihvatio. Osuđen je i zbog utaje žita, špekulacija i neprijateljstva prema državi na 17 godina zatvora. Uz njega su osuđeni i njegov sin Vladimir, pravnik iz Zagreba, te Josip Rakić, poslovođa mjesne zadruge u Vinkovcima. Usp. AISP, CK SKH, inv. br. 380, Izvještaj OK KPH Brod, 6. kolovoza 1946. godine; inv. br. 414, Izvještaj OK KPH Broda, 8. listopada 1946. godine; i inv. br. 419, Izvještaj OK KPH Brod, 8. studenoga 1946. godine; *Slobodni dom*, 6. veljače 1947. godine, i *Vjesnik*, 27. i 28. siječnja 1947. godine.

⁹⁶ Usp. AISP, CK SKH, Izvještaj PK KPH Brod, u prosincu 1947. godine.

⁹⁷ Usp. isto, inv. br. 775, Izvještaj Kotarskoga komiteta KPH Slavonska Požega, 4. studenoga 1948. godine.

U svibnju 1949. godine u Novoj Gradiški osuđena je skupina od 12 učenika realne gimnazije zbog obnavljanja HSS-a i osnivanja organizacije Crna ruka s namjerom da sruše državni poredak.⁹⁸

Varaždin

Komunisti su u ljeto 1945. godine poduzimali odlučnije akcije protiv HSS-a, pa su zatvorili Stjepana Banjavca i Gabru Petanjeka, bivše zastupnike HSS-a, te Stjepana Završkog, kao i jednu veću grupu pristaša HSS-a, te ih predali sudu zbog suradnje s ustašama.⁹⁹ Uz to su organizacije NF-a i organi vlasti »čistili« od svih »kolebljivih« i »neprijateljskih elemenata«. Među njima su bili brojni HSS-ovci, koji su »kočili« aktivnosti komunista, primjerice, pri izborima za Ustavotvornu skupštinu, kada su »dosta otvoreno« pozivali da se glasuje za kralja i dr. Vladka Mačeka.¹⁰⁰ Na području kotara Prelog pronađeni su i leci s parolom »Živio dr. Maček«.¹⁰¹

I pred lokalne izbore početkom 1946. godine pristaše su HSS-a pozivali na apstinenciju ili su isticali prednosti onih kandidata koji su, po njihovu mišljenju, »njihovi«, a ocrnjivali njima »nepoćudne«.¹⁰² U Pregradi je primijećeno da se »stari mačekovci« ponovno sastaju.¹⁰³ Dio starih pripadnika HSS-a pristupio je NF-u, no to su odbili učiniti mnogi istaknuti HSS-ovci kao što je bio Milan Belačić, bivši zamjenik zastupnika HSS-a.¹⁰⁴ Komunisti su pristaše HSS-a pozivali da su »ustaški elementi« i da su povezani s klerom i sa Zagrebom, zapravo s dr. Ivanom Šubašićem. Slična situacija bila je u svim kotarevima, ali ipak nešto manje u kotarevima Čakovec i Prelog.¹⁰⁵

⁹⁸ U istom se dokumentu navodi i skupina od devet članova na čelu s Mirkom Tomlinovićem iz Nove Gradiške, a koja se nazivala Omladina HSS-a. Po svemu sudeći, riječ je, u oba slučaja, o istoj grupi, čiji su članovi, u kolovozu 1949. godine, osuđeni na dugogodišnje zatvorske kazne pod optužbom da su, među ostalim, pokušali izvršiti atentat na ravnatelja gimnazije. Glavni je, pak, organizator grupe Vladimir Maronić uspio pobjeći. Usp. AH, Javno tužilaštvo NRH, sv. 3, Bilten br. 2, 9. svibnja i 26.-27. kolovoza 1949. godine.

⁹⁹ Zabilježen je i protest »naroda«, koji je zahtjevaio da ih se pusti na slobodu, ali očitno bez uspjeha. Usp. AH, MUP, 010-16, kut. 13, Djelatnost HSS neposredno poslije rata, 10. kolovoza 1945. godine.

¹⁰⁰ Usp. AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Varaždin, 12. srpnja 1945. godine.

¹⁰¹ Usp. isto, Izborna komisija CK KPH, 12. listopada 1945. godine.

¹⁰² Zbog takve predizborne kampanje mnogi koji su, po ocjeni OK KPH Varaždin, »trebali proći« nisu bili izabrani. Usp. isto, inv. br. 283, Izvještaj PK KPH Varaždin, 6. prosinca 1945. godine.

¹⁰³ Direktive su im dolazile iz Zagreba preko »raznih tica i nekih žena«. U izvještaju se varaždinskoga OK KPH drži da su iz tih razloga seljaci odbijali preuzeti ponudenu zemlju. Usp. isto, inv. br. 309, Izvještaj OK KPH Varaždin, 23. ožujka 1946. godine.

¹⁰⁴ Pasivni su ostali i neki bivši članovi kotarskih narodnih odbora te neki Govedić. Ali u srpnju 1947. godine komunisti iz Pregrade javili su da se, od istaknutih HSS-ovaca, aktivirao u njihovu »korist« Makso Čavlek iz Klokovca. Usp. isto, OIO, inv. br. 2269, Izvještaj OK KPH Varaždin, 8. kolovoza 1946. godine; isto, inv. br. 490, Izvještaj Kotarskoga komiteta KPH Pregrada, 24. srpnja 1947. godine.

¹⁰⁵ Usp. isto, OIO, inv. br. 2269, Izvještaj OK KPH Varaždin, 8. kolovoza 1946. godine.

I u varaždinskom je okrugu prije izbora za lokalne narodne odbore uveden sustav saslušanja onih birača koji su na prethodnim izborima apstinirali.¹⁰⁶ »Neprijatelj« je unatoč »oštrijim mjerama« i dalje propagirao da se ne glasuje za komuniste već za »crnu kutiju«, što je odjeknulo u Vidovcu, Vratnom i Trnovcu. U Gredi i Jurkatincu »mačekovski elementi« su čak namjeravali sastaviti posebnu listu, odjelitu od one NF-ove.¹⁰⁷

Usprkos opasnostima od progona, pristaše HSS-a nisu krili nezadovoljstvo. Tako su Mirko Golubić iz Radovca i Luka Pomper iz Gorjanca, bivši predsjednici općinskih organizacija HSS-a, tvrdili da je seljaštvo iskorištavano.¹⁰⁸

Zagreb

Pokušaj nekih pripadnika HSS-a da na području Zagreba osnuju Seljačku miliciju, JA je spriječila u samom začetku u travnju 1945. godine.¹⁰⁹ I zbog drugih su razloga komunisti poduzimali oštre mjere. Na području Dugoga Sela u svibnju 1945. godine strijeljali su Stjepana Harambašu, uglednog člana HSS-a, i Đuru Kemfelju, bivšeg zastupnika i zapovjednika Zaštite HSS-a te člana Sabora NDH.¹¹⁰

Mnogi krajevi na zagrebačkom području bili su pod utjecajem HSS-a.¹¹¹ Stanje u kotaru Sv. Ivan Zelina bilo je donekle povoljnije za KP, ali ona se pribojavala utjecaja Andrije Pape, bivšeg zastupnika HSS-a i PNS-a. U kotaru Jastrebarsko, kao najgorljiviji »mačekovac«, spomenut je Franjo Novosel, bivši zastupnik HSS-a. U Zagrebu je, pak, prijetila opasnost od Drage Belaka, bivšega zapovjednika konjice Seljačke zaštite. Vlast je procijenila da je grupa ljudi oko njega jedno od središta aktivnosti HSS-a.¹¹²

¹⁰⁶ Usp. isto, Politbiro CK SKII, inv. br. 2155, Analiza izbora za kotarske, gradske i oblasne narodne odbore.

¹⁰⁷ Stoga su komunisti organizirali sastanke na kojima je »narodu dokazana namjera tih elemenata i tako se ih je raskrinkalo«. Isto, OIO, Izvještaj Kotarskoga komiteta KPH Varaždin, 18. siječnja 1948. godine.

¹⁰⁸ Usp. isto, inv. br. 2656, Izvještaj Kotarskoga komiteta KPH Varaždin, 31. listopada 1947. godine.

¹⁰⁹ Nakon drastičnih obračuna s nekima od njih, kao što je bila likvidacija nekog Pernara, svi su se pokušaji za osnivanjem milicije raspali. AISP, KP-64-1003, 18. travnja 1945. godine.

¹¹⁰ Taj slučaj, kao ni mnogi drugi, nije potpuno razjašnjen. Naime, Harambaša je bio predviđen za vijećnika ZAVNOH-a, ali je odbio prijeći na područje pod kontrolom partizana. Pripadnici JA su ga strijeljali, po sjećanju jednog sudionika, zabunom, što je izazvalo »duže i teže posljedice«. O likvidaciji Kemfelje nisam našao drugih podataka. Usp. Jelić-Butić, n. dj., 154.

¹¹¹ Takvu ocijenu dala je OZN-a u rujnu 1945. godine, a u povodu izbora za Ustavotvornu skupštinu. Spomenuti su: u kotaru Donja Stubica Donja i Gornja Bistra, općina Bistra, te Jablanovec i Novaki; u kotaru Jastrebarsko Donja i Gornja Reka, Donji i Gornji Desinec, Pavločani te Vlaškovec, općina Desinec, Donja Zdenčina, općina Klinča, i Kupec Dol, općina Sv. Janko; u kotaru Samobor, Grančari, Hudi Bitek i dio Golog Brega, općina Brezovica, Gradna, Medsave, Savrščak i Veliki Lipovec, općina Samobor, Ježdovec, općina Stupnik, Klake, Konščica i Sv. Martin, općina Sv. Martin, Sveta Nedjelja i Zlodi te djelomično Rakitje, općina Sv. Nedjelja; a u kotaru Velika Gorica sama Velika Gorica.

Pri CK KPH je prije izbora osnovana posebna komisija koja je, uz ostalo, pratila i djelatnosti pripadnika oporbe.¹¹³ Na zidovima su se kuća, tada, u povodu izbora, pojavljivali natpisi, a po cestama leci s proturežimskim sadržajima. Pronađeni su u Oroslavlju, Samoboru te Stubičkoj Slatini. U njima se, uz slavljene dr. Vladka Mačeka, spominjao i kralj, napadala komunistička vlast i komunistički sustav, a neki su imali potpis »Akcioni odbor HSS-a«.¹¹⁴ U kotaru Klanjec, uostalom kao i na drugim područjima Hrvatske, bilo je rasprostranjeno mišljenje da se izbori za Ustavotvornu skupštinu neće ni održati, a da se u zemlju vraćaju dr. Vladko Maček i kralj Petar.¹¹⁵

U Zagrebu je pokrenuta organizacija Mladeži braće Radića, koja je obuhvaćala 250 članova, uglavnom studenata, koju je režim zabranio i nastojao prikazati kao križarsku ili ustašku.¹¹⁶ Uoči izbora za Ustavotvorni sabor, 10. studenoga 1946. godine, komunisti su primijetili povećanu aktivnost »Radićkine familije«.¹¹⁷ Režim je, izbjegavajući izravnu osudu same Marije Radić, vjerojatno bojeći se njezina ugleda, usmjerio svoje napade na druge članove obitelji.¹¹⁸

¹¹² Usp. AH, MUP, 010–16, kut. 13, Djelatnost HSS neposredno poslije rata, 10. rujna 1945. godine.

¹¹³ Tako je komisija iz Dubrave, kraj Zagreba, pribavila, primjerice, podatke o djelatnosti Stjepana Cinzeka, gostioničara i trgovca te »istaknutog mačekovca«. Skupljao je potpise, ali »informer« nije uspio saznati zašto. K njemu su dolazili ljudi koji su izgubili pravo glasa. Svaki dan odlazio je u Zagreb, a prisustvovao je i jednom sastanku u Slanovcu, kojemu je bilo nazočno 10 ljudi. U istom se izvještaju upozorava i na Stipu Glavinu, iz Klisa, oblasnog zastupnika, HSS-ovca i »šestojanuarca«. Iako je bio predsjednik Seoskog odbora NF-a i pristalica HRSS-a, ipak se sumnjalo da je bio povezan s »reakcijom«, te da je u Zagreb došao po instrukcije. Sumnja je potkrijepljena njegovim, navodno zbog bolesti, nedolaskom na Skupštinu HRSS-a. AISP, CK SKII, Izborna komisija CK KPH, 24. rujna 1945. godine.

¹¹⁴ Usp. isto, 29. rujna 1945. godine; isto, 12. listopada 1945. godine. Neki su se ilegalni leci tiskali u Marinkovićevoj Umjetničkoj radionici crkvenih vitraja u Novoj Vesi u Zagrebu. Poslovoda je radionice bio Marijan Premrl, a uz njega su u grupi još djelovali studentica prava Stefanija Butković, Anka Grabovac, Zvonimir Opfinger, učenik Ivica Rukavina, studentica medicine Jelica Rustić i pravnik dr. Zvonimir Vinković. Svi su, zajedno s grupom od 39-orice ljudi, osuđeni na dugogodišnje zatvorske kazne. Usp. *Zatvorenik*, br. 16.

¹¹⁵ Usp. isto, 13. listopada 1945. godine.

¹¹⁶ O tome svjedoči njezin član Zvonimir Kunek, koji je bio uhićen 1946. godine i osuđen je pred Vojnim sudom. Dakako, Mladež braće Radića treba dovesti u svezu sa Sveučilišnom organizacijom HSS-a. Zato ću ovdje spomenuti i Linarda Županovića, o kojem je već bilo riječi, a koji je bio povezan sa Sveučilišnom organizacijom HSS-a. Bio je predstavnik radničke omladine HSS-a, a prisustvovao je sastancima u čijem su radu sudjelovali dr. Tomo Jančiković, dr. Juraj Šutej, ali i Ivan Filipović, Ante Grbić, Rudolf Kocijan, Zvonko Kutija, Boris Mlečko, Jakov Zoko te Josip Furač. Usp. Odjeci, Pismo Zvonimira Kuneka, *Hrvatska revija*, 1. ožujka 1971. godine, 100; AH, Javno tužilaštvo NRH, kut. 15, Optužnica protiv Linarda Županovića, 23. listopada 1948. godine.

¹¹⁷ Iako nije namjera ovoga rada baviti se vodstvom HSS-a, moraju se spomenuti događaji vezani uz obitelj Radić, a koji nisu neposredno vezani uz Mariju Radić ili njezinu kći i ženu potpredsjednika HSS-a Mjru Košutić.

¹¹⁸ Tako je podigao u srpnju 1946. godine optužnicu protiv njezina unuka Stjepana Radića. Bio je optužen da se pridružio »neprijateljskoj« skupini, a »pod maskom« ideo-

Vodstvo KPH je 1947. godine poduzelo još čvršće mjere protiv »neprijatelja«. ¹¹⁹

Na Sveučilištu u Zagrebu je, nakon suđenja Jančikoviću, Štefancu, Žunjeviću i studentima u veljači 1948. godine, zavladao strah među simpatizerima HSS-a. Smatrali su kako to suđenje predstavlja početak »hajke«. ¹²⁰ I zaista, od te su se godine zaredali uhićenja i procesi protiv »neprijatelja« i »mačekovskih izdajnika« i »ustaško-mačekovskih elemenata«. ¹²¹

U lipnju 1948. godine bilo je suđeno Franji Cančaru, poručniku Zaštite HSS-a, Antunu Horvatu te Josipu Pucku, bivšima predsjednicima kotarskih organizacija HSS-a na Peščenici i Trešnjevci u Zagrebu, kao grupi »mačekovskih izdajnika«. Osuđeni su na dugogodišnje kazne zatvora zbog povezanosti sa »špijunsko-terorističkom« grupom dr. Tome Jančikovića, odvratanja naroda od suradnje s vlastima i sudjelovanja u obnovi, razvijanja propagande protiv ustavnog poretka i demokratskih stečevina, a sve u cilju izazivanja intervencije

---

logije braće Radića. Stjepan je Radić dobio zadatak da na konferenciji Narodne omladine pita da li se na sastanke »mora dolaziti na dobrovoljnoj bazi«. U tome ga je imao poduprijeti Branko Horvatić. Nakon toga su, vjerojatno članovi Narodne omladine, Radića pretukli i teško ozlijedili. Sam inž. Antun Maček, vođa grupe, i još deseterica suučesnika osuđeni su u travnju 1946. godine zbog protivunarodnog rada i razbijanja akcija Narodne omladine. I Stjepanova majka Marija bila je osuđena zbog veze s ustaškim natporučnikom i »koljačem« Đurom Šilovićem. Usp. AH, RO Politeo, Optužnica protiv Radić Stjepana, 20. srpnja 1946. godine.

¹¹⁹ Nakon izbora za kotarske, gradske i oblasne narodne odbore, koji su održani 25. lipnja 1947. godine, ocijenjeno je da partijske i »masovne organizacije« (Antifašistička fronta žena, Narodna fronta, Narodna omladina, Jedinствeni sindikati radnika i namještenika) nisu bile dovoljno aktivne kao u vrijeme prošlih izbora. Ali, navodi se, rezultati su, ipak, bolji, jer je KP otklonila greške, među ostalim i zato što je sada »konkretno poznavala neprijatelja«. U analizi samog vodstva KPH spomenuti su neki od koraka koje je poduzimao režim protiv svojih političkih protivnika:

»Pored toga u većini kotareva bile su poduzete mjere protiv neprijateljskih elemenata kao hapšenje, pozivanje na saslušanje, administrativne kazne, otpremanje na razne akcije (Zagrebačka oblast), raskrinkavanje pred masama koje su razbile neprijatelja.«

U Jastrebarskom je, primjerice, tada bilo zatvoreno 35 ljudi. Neki od njih kažnjeni su administrativnim mjerama, što je moglo značiti i kaznu zatvora bez sudskog postupka. AISP, Politburo CK SKH, inv. br. 2156, Analiza izbora za kotarske, gradske i oblasne narodne odbore.

¹²⁰ Usp. isto, CK SKH, OIO, Izvještaj CK KPH, Zagreb, 3. ožujka 1948. godine.

¹²¹ Tako je bilo, primjerice, na suđenju grupi ljudi u kojoj su bili Dragutin Bišćan, Branko Čubica, Juraj Futivić, Eduard Hekvi, bivši pomoćnik ministra unutarnjih poslova NDH, Franjo Jakrlin, Gustav Kren i Adolf Tepej. Osuđeni su zbog širenja alarmantnih vijesti i klevetanja predstavnika vlasti. U izvještaju, objavljenom u *Vjesniku* 6. svibnja 1948. godine, navodi se da su neki od njih bili predsjednici kotarskih organizacija HSS-a, što se, vjerojatno, odnosi na Čubicu, Futivića i Krena, jer se spominje da su oni i prije rata bili povezani s »reakcionarnim vodstvom« HSS-a, dok se za Hekvija kaže da se i nakon rata povezoao s »ustaško-mačekovskim elementima«. Usp. suđenje pred Okružnim narodnim sudom u Zagrebu. Širenjem alarmantnih vijesti neprijateljski elementi nastojali umanjiti radni elan masa, *Vjesnik*, 6. svibnja 1948. godine.

izvana. Osuđeni su bili i zbog vođenja huškačke propagande i širenja glasina da će Amerikanci na vlast dovesti dr. Vladka Mačeka.¹²²

Gradski komitet KPH Zagreb je u 1949. godini, spominjući neprijatelje u gradu, posebice ukazivao, uz »informbiroovce«, i na »mačekovce«.¹²³

U kotaru Samobor, konačno, u povodu drugih izbora za Narodnu skupštinu 1950. godine, pojavile su se, kako se kaže, i »reakcionarne liste«.¹²⁴ O tome, međutim, kao i u većini ostalih navedenih slučajeva, nema više podataka. Sa sigurnošću se samo može prepostaviti da su se među imenima na listi našli i nekadašnji pripadnici HSS-a ili oni koji su potpadali pod njegov idejni krug. No, bez obzira na pomanjkanje dokumenata s konkretnim podacima, poznat je konačni ishod izbora u tom kotaru kao i u ostalim dijelovima Hrvatske i Jugoslavije. Drugi su izbori samo potvrdili činjenicu da su komunisti uspjeli u potpunosti proširiti i učvrstiti svoju vlast, a da su pristaše HSS-a, kao i svih drugih građanskih stranaka, bili svedeni na slučajeve kojima se bavila gotovo isključivo policija.

Zaključak

Na osnovi malog broja sačuvanih izvora može se zaključiti sljedeće:

– Dolaskom KP na vlast 1945. godine sudbina pristaša HSS-a, koji su ostali bez vodstva i stranačke organizacije već 1941. godine, bila je prepuštena u ruke komunističkih vlasti. Procjena komunista o krivnji ili o opasnosti HSS-a kao potencijalnoga političkog protivnika bila je jedini kriterij od kojeg je zavisila sudbina njegovih pristaša.

– Utjecaj HSS-a prisutan je u svim krajevima Hrvatske, osim u Istri, gdje, s obzirom na povijesne razloge, nikada nije ni osnovan. Najutjecajniji je u

¹²² Josipa se Pucka, uz to, teretilo što je odlazio na sastanke kod inž. Augusta Košutića, dr. Jurja Šuteja i dr. Karla Žunjevića, i što je prisustvovao Konferenciji HSS-a u *Esplanadi* (za ovu priliku proglašena ilegalnom). Pucko je, navodi se u osudi, raspačavao letke u povodu ostavki Šubašića i Šuteja, propagirao apstinenciju i sudjelovao u izradi »krivotvorenih« izvještaja o izborima za Ustavotvornu skupštinu. Kako se kompromitirao, prešao je u ilegalu u Veliko Trojstvo pokraj Bjelovara, u kojem se povezao s »križarsko-pljačkaškom bandom« Marinka Horvatinovića i Andrije Stanče. Tamo je, rečeno je dalje, širio neprijateljsku propagandu i alarmantne vijesti o skorom ratu te poticao na pljačku i ubojstva. Osuđena je grupa mačekovskih izdajnika, *Vjesnik*, 27. lipnja 1948. godine.

¹²³ Kako je »neprijatelj« postao »držak«, protiv njega su poduzete »odlučne mjere«. Uhićeno je, stoga, 150 osoba, uglavnom pripadnika bivših građanskih stranaka i »neradnika«, koje su, na osnovi Zakona o prekršajima reda i mira, poslone na prisilni rad. U Izvještaju se kaže:

»Uz njih (informbiroovce, prim. Z.R.) su i razni drugi neprijatelji digli glave, aktivizirajući se naročito na pričevanju viceva na račun naših rukovodilaca (način rada mačekovaca).«

AISP, CK SKH, inv. br. 1062, Izvještaj Gradskog komiteta SKH Zagreb, 14. siječnja 1950. godine.

¹²⁴ Neki su poznatiji komunisti pozivani da se na njima kandidiraju ne bi li se takvim listama osigurala izborna pobjeda. Usp. isto, RK SSRNH, Tajništvo, Stenografski zapisnik proširenog tajništva IO NFH, 1949.

ruralnim područjima, posebice na sjeveru zemlje (Podravina, Slavonija, Hrvatsko zagorje), a manje u središnjim i južnim (Gorski kotar, Kordun, Hrvatsko primorje, Dalmacija), ali i u većini gradova bez obzira na geografski položaj.

– Vjerni politički pasivnog čekanja vodstva, većina pristaša HSS-a ne radi na obnovi stranke niti poduzima bilo kakvu akciju, već se prepušta iščekivanju vanjskih poticaja, najviše pomoći zapadnih sila. Ne postoji stranačka povezanost, kako vertikalna prema vodstvu, tako ni horizontalna među pristašama stranke.

– Samom činjenicom da su pripadali HSS-u, najjačoj hrvatskoj stranci, njezini pristaše bili su prijetnja pozicijama KP i njezinim namjerama ukidanja parlamentarne demokracije, višestranačkog sustava i uvođenja vlastitog monopola. Zato je režim odlučan u nastupu prema njima. Prijetnje režima i uporaba državnog nasilja učvršćuje uvjerenje pristaša HSS-a da ne treba poduzimati nepromišljene korake i da treba čuvati stranačke snage.

– Djelovanje pojedinaca iz HSS-a svodi se uglavnom na pozivanje na hrvatsku seljačku ideologiju, zahtjeve za demokratskim uređenjem, podsjećanje da je vođa hrvatskog naroda dr. Vladko Maček i izbjegavanje konkretne političke djelatnosti.

– Pristaše HSS-a optuživali su KP da ukida demokratski sustav i uvodi komunističku diktaturu, te da su, istodobno, vlast preuzeli Srbi. Odbacili su HRSS kao komunističku organizaciju, a izbore ocijenili kao nedemokratske, lažirane i krivotvorene. Bili su uvjereni da će KP učvršćenjem vlasti pojačavati progone.

– Pristaše HSS-a izbjegavali su surađivati s režimom, sudjelovati na izborima i u političkim organizacijama poput NF-a. Okrivljavali su komuniste zbog loše gospodarske politike i zbog lošeg upravljanja državom. Bili su uvjereni da režim iskorištava seljaštvo u korist radnika. Isto tako, odbijali su ulaziti u seljačke zadruge i osuđivali politiku otkupa.

– Procjenjivali su da će vladavina KP biti kratkog daha i da će izbiti rat između demokratskog Zapada i komunističkog Istoka. Nakon pobjede zapadnih saveznika na vlast će se, računali su, vratiti predsjednik HSS-a Maček i kralj Petar.

– KP u svom nastojanju da spriječi obnovu HSS-a i višestranačkog sustava, te da onemogući kontrolu svoje vlasti, sprječava bilo kakvu kritiku i ograničavanje njezinog neograničenog monopola vladavine i sumnju u opravdanost svoje politike.

– Progon HSS-a temeljila je KP na nedefiniranosti pozicije HSS-a u ratu i nakon njega, pasivne i lavirajuće politike sporazumijevanja između ustaša i komunista. Pokušaje nekih prvaka HSS-a da stvore Seosku miliciju, KP je uništila u korijenu zadržavajući monopol svoje oružane snage. Dugi je niz optužaba komunističkih vlasti na račun HSS-a. Spomenit ću da su njegove pristaše smatrali odgovornim za: savezništvo s ustašama, križarima, klerom (ponegdje i četnicima), ustaške zločine, banditizam, terorizam, sabotaže i diverzije, pokušaje atentata, rušenje ustavnog poretka, izdaju naroda, špijuni-ranje za strane sile, borbu za vlast, liskanje i raspacavanje letaka, pisanje parola, zalaganje za bojkot izbora, lažno izvještavanje o tijeku izbora, borbu za interese reakcije u ime demokracije, sprječavanje gospodarske obnove i na-

pretka, kočenje mobilizacije radne snage, protivljenje agrarnoj reformi, kleve-tanje predstavnika vlasti i pričanje viceva na njihov račun, širenje alarmantnih vijesti o ratu, slabljenje jedinstva NF-a i odvajanje naroda od KP, rad protiv državnog sektora i špekuliranje poljoprivrednim proizvodima.

– Režim je u borbi protiv HSS-a i njegovih pristaša poduzimao likvidacije, zatvaranje bez suđenja, osude na dugogodišnje kazne, odvođenje na prisilni rad, prijetnje, preslušavanja i svakodnevno kontroliranje. Osim toga, pristaše je »raskrinkavao«, tj. javno ih predstavljao narodu kao neprijatelje, ismijavao na skupovima i sastancima, ukidao opskrbu živežnim namirnicama, fizički ih napadao i ozljeđivao.

– Kombinacijom prisile i kazne, te snažne promidžbe potpomognute aktivnošću HRSS-a, barem do izbora za Ustavotvornu skupštinu 1945. godine, komunisti su uspjeli onemogućiti sljedbenike HSS-a, ionako neorganizirane i obezglavljene, da poduzmu bilo kakvu značajniju djelatnost u Narodnoj Republici Hrvatskoj. Nakon vrlo kratkog razdoblja kombinacija različitih pristupa, njihovu sudbinu preuzeli su u ruke isključivo organi represije, što je svjedočilo o napuštanju taktičke obzirnosti KP njezinim učvršćenjem na vlasti, ali i o postupnom nestanku snage i gašenju nekada najače hrvatske stranke – Hrvatske seljačke stranke.

S U M M A R Y

THE FATE OF THE HSS MEMBERS IN CROATIA, 1945–1950

The article deals with fates of the HSS members in the period following the end of the war. Prior to 1941, HSS was the strongest Croatian party. During the war, the party was for various reasons pacified and isolated. In the communist regime after the war, the party was persecuted and finally completely eliminated. The author bases his research on the Communist Party's reports and the literature on the subject. He has explored all the regions of Croatia, except Istria, where HSS was not influential.